

Національна Асамблея
людей з інвалідністю України
www.naiu.org.ua

Марракеський договір: питання та відповіді

Посібник підготовлено в рамках діяльності Громадської спілки «Всеукраїнське громадське об'єднання «Національна Асамблея людей з інвалідністю України» з адвокатування прав осіб з інвалідністю.

Під час підготовки матеріалів використано досвід країн та організації осіб з інвалідністю з порушеннями зору, які мали позитивний результат у питаннях упровадження Марракеського договору про полегшення доступу сліпих, осіб з порушеннями зору або іншими обмеженнями з причин інвалідності сприймати друковану інформацію до опублікованих творів.

Марракеський договір: питання та відповіді : посібник. – Київ, 2023. – 52 с.

Упорядниці матеріалів:

Лариса Байда

Оксана Полякова

Алла Соцька

Зміст

Список скорочень	4
Що таке Марракеський договір?	5
Чому виникла потреба в Марракеському договорі?	6
Приєднання до Марракеського договору	8
Марракеський договір у деталях	9
Керівні принципи Марракеського договору	10
Правові та політичні аспекти Марракеського договору (огляд основних положень)	12
1. Визначення, які застосовуються в Марракеському договорі	12
Стаття 2	12
Стаття 3	18
2. Обмеження та винятки в національному законодавстві щодо примірників у доступних форматах	21
Стаття 4	22
3. Транскордонний обмін та розповсюдження примірників у доступних форматах	29
Стаття 5	29
Стаття 6	33
4. Технічні заходи захисту	35
Стаття 7	35
5. Триступеневий тест	37
6. Включення норм Марракеського договору до практики дій національного законодавства	40
7. Включення до національних звітів	47

Список скорочень

Бернська конвенція – Бернська конвенція про охорону літературних і художніх творів

ВОІВ – Всесвітня організація інтелектуальної власності

ВООЗ – Всесвітня організація охорони здоров'я

ДАП – Договір Всесвітньої організації інтелектуальної власності з авторського права

ДФ – Договір Всесвітньої організації інтелектуальної власності щодо виконання та фонограм

ЄС – Європейський Союз

ІВ – інтелектуальна власність

Марракеський договір – Марракеський договір про полегшення доступу сліпих, осіб з порушеннями зору або іншими обмеженнями з причин інвалідності сприймати друковану інформацію до опублікованих творів

ООН – Організація Об'єднаних Націй

ТЗЗ – технічні заходи захисту

ТСТ – триступеневий тест

CRPD – Конвенція ООН про права осіб з інвалідністю

UDHR – Загальна декларація прав людини

Що таке Марракеський договір?

Марракеський договір є міжнародним договором, прийнятим у 2013 р. державами-членами Всесвітньої організації інтелектуальної власності з авторського права (далі – ВОІВ) – спеціалізованою установою Організації Об'єднаних Націй (ООН). Договір ухвалено 27 червня 2013 р. на Дипломатичній конференції в Марокко у м. Марракеш, а чинності він набув 30 вересня 2016 р.

Повна назва: Марракеський договір про полегшення доступу сліпих, осіб з порушеннями зору або іншими обмеженнями з причин інвалідності сприймати друковану інформацію до опублікованих творів (далі – Марракеський договір)¹.

Це перший договір про авторське право, де закладено принципи прав людини з конкретними посиланнями на Загальну декларацію прав людини (далі – UDHR)² та Конвенцію ООН про права осіб з інвалідністю (далі – CRPD)³.

Крім того, Марракеський договір належить до переліку міжнародних конвенцій з авторського права, адміністративні функції щодо яких виконує ВОІВ. Посилання на версію Марракеського договору в доступному форматі наведено у зносці⁴.

¹ Використовується назва документа та термінологія з урахуванням офіційного перекладу Марракеського договору на українську мову.

² Загальна декларація прав людини. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text

³ Конвенція ООН про права осіб з інвалідністю. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_g71#Text

⁴ Марракеський договір про полегшення доступу сліпих, осіб з порушеннями зору або іншими обмеженнями з причин інвалідності сприймати друковану інформацію до опублікованих творів: версія в доступному форматі. <http://www.wipo.int/wipolex/en/details.jsp?id=14613>

Чому виникла потреба в Марракеському договорі?

За даними Всесвітньої організації охорони здоров'я (далі – ВООЗ)⁵, у світі близько 2,2 млрд людей з порушеннями зору та понад 1 млрд людей змушені жити з хворобами, яким можна запобігти або вилікувати, лише тому, що вони не можуть отримати необхідну допомогу.

Люди старшого віку, жителі сільських громад, населення з низьким рівнем доходу мають велику вірогідність потрапити до категорії громадян з певними порушеннями зору.

За наявною інформацією, в Україні до повномасштабного вторгнення росії налічувалось понад 50 тис. осіб з порушеннями зору і понад 10 тис. із них – діти. Проте точних даних про чисельність незрячих у нашій державі не повідомляє жоден центральний орган виконавчої влади. За оцінками експертів, чисельність таких осіб в Україні може сягати 100 тис. представників відповідної категорії населення.

Повертаючись до Марракеського договору, варто зазначити, що читання є правом кожної людини, але наразі не всі мають доступ до книжок чи інших друкованих джерел. Значною мірою особи з порушеннями зору, а також із проблемами читання або порушеннями сприйняття нині не мають достатнього доступу до книжок та інших культурних матеріалів у доступних форматах.

Понад 90 % усієї опублікованої інформації не можуть читати особи із порушеннями зору або з обмеженими можливостями читання, що призводить до «книжкового голоду». Для розв'язання зазначеної проблеми таким особам потрібно забезпечити можливість відтворювати опубліковані матеріали в доступних форматах (шрифт Брайля, великий шрифт, аудіовидання), однак правила авторського права в більшості країн перешкоджають цьому.

У результаті приєднання до CRPD Україна взяла на себе зобов'язання гармонізувати національне законодавство з положеннями цього міжнародного документа та відповідно вжити заходів для забезпечення реалізації прав осіб з інвалідністю.

CRPD, ухвалена Генеральною Асамблеєю ООН, стала суттєвим доповненням до міжнародних документів із прав людини, зокрема UDHR.

Стаття 19 UDHR декларує, що кожна людина має право на свободу переконань і на їхнє вираження. Це право включає свободу безперешкодно дотримуватися

⁵ Перша в історії Всесвітня доповідь ВООЗ про зір від 08 жовтня 2019 року.

своїх переконань, а також свободу шукати, отримувати і поширювати інформацію та ідеї будь-якими засобами і незалежно від державних кордонів.

Стаття 27 (i) UDHR передбачає право кожної людини вільно долучатися до культурного життя суспільства, насолоджуватися мистецтвом, брати участь у науковому прогресі та користуватися його здобутками.

Аналогічні принципи відображені у CRPD.

Так, стаття 30 CRPD передбачає, що відповідно до міжнародного права держави-учасниці роблять всі належні кроки для забезпечення того, щоб закони про захист прав інтелектуальної власності (далі – ІВ) не ставали невиправданим чи дискримінаційним бар'єром для доступу осіб з інвалідністю до творів культури. У цій статті міститься посилання саме на авторське право, тоді як питання доступу до інформації ширше розкривається в кількох інших статтях.

Саме для забезпечення виконання цих норм розроблено та укладено Марракеський договір, головна мета якого полягає у розширенні доступу до друкованої інформації, захищеної авторським правом.

У Марракеському договорі виражені гуманітарний та соціальний аспекти, оскільки це передбачає встановлення низки обов'язкових для виконання вимог задля забезпечення доступу осіб з порушеннями зору чи іншими обмеженнями сприймати друковану інформацію до опублікованих творів.

Марракеський договір також спрямований на забезпечення гарантій авторам та видавцям для унеможливлення того, щоб чинна система наражала їх опубліковані твори на небезпеку неправомірного використання і безпідставно не порушувала законні інтереси правовласника.

Приєднання до Марракеського договору

Марракеський договір отримав широку підтримку в багатьох країнах світу. Договір був відкритий для підписання після його прийняття на Дипломатичній конференції у м. Марракеш.

51 країна підписала Марракеський договір після завершення конференції 28 червня 2013 р., ще 9 країн стали підписантами до кінця 2013 р., а 20 – упродовж наступного року. Загалом договір підписали 80 країн, з яких 45 країн його ратифікували.

Марракеський договір набрав чинності 30 вересня 2016 р., через три місяці після його ратифікації 20-ма державами.

Європейський Союз (далі – ЄС) ратифікував Марракеський договір у жовтні 2018 р. Країни ЄС стали учасниками Договору з 01 січня 2019 р.

Після завершення терміну для підписання Марракеського договору, встановленого статтею 17, до нього приєдналися ще 47 країн.

На сьогодні учасниками Марракеського договору є 92 країни.

12 січня 2023 р. Верховна Рада України ухвалила законопроект № 0159 від 08 липня 2022 р. «Про приєднання України до Марракеського договору про полегшення доступу сліпих, осіб з порушеннями зору або іншими обмеженнями з причин інвалідності сприймати друковану інформацію до опублікованих творів»⁶. За законопроект проголосувало 317 народних депутатів.

14 січня 2023 р. цей Закон набрав чинності.

Проте Марракеський договір для України набуде чинності через три місяці з дати передачі на зберігання Генеральному директору ВОІВ документа України про приєднання.

Оскільки оригінал документа про приєднання України до Марракеського договору, отриманий від Верховної Ради України, переданий 8 червня 2023 року депозитарію за встановленою процедурою, 8 вересня 2023 року Марракеський договір для України набуде чинності.

⁶ Про приєднання України до Марракеського договору про полегшення доступу сліпих, осіб з порушеннями зору або іншими обмеженнями з причин інвалідності сприймати друковану інформацію до опублікованих творів: проєкт Закону України від 08 липня 2022 р. № 0159. <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/39973>

Марракеський договір у деталях

Марракеський договір знаменує прорив у забезпеченні доступу до друкованого слова осіб з порушеннями зору, зокрема незрячих та інших осіб, які мають проблеми з читанням.

Забезпечення особам, які мають проблеми з читанням, доступу до опублікованих творів на рівних умовах із зрячими є важливою віхою в реалізації такої картини світу, де усі повною мірою й однаково братимуть участь у політичному, економічному та культурному житті суспільства.

Ця міжнародна угода спрямована на усунення бар'єрів, створюваних законодавством про авторське право для осіб з обмеженнями сприймати друковану інформацію щодо доступу до книжок та інших культурних матеріалів. Марракеський договір досягає цієї мети, вимагаючи, щоб держави застосовували обмеження та винятки в нормах авторського права для створення, використання і розповсюдження примірників, захищених авторським правом, у доступних форматах, зокрема їх транскордонний обмін.

Базова структура Марракеського договору включає преамбулу та 22 статті.

Керівні принципи Марракеського договору

Марракеський договір спрямовано на просування прав людини з використанням правових і політичних інструментів авторського права.

У перших рядках Преамбули підкреслюється збіг цих двох правових областей. У ній згадуються принципи недискримінації, рівних можливостей, доступності та повного і ефективного залучення та включення до суспільства, проголошені в UDHR та CRPD, і визнається «необхідність підтримки балансу між ефективною охороною прав авторів та інтересами широкої публіки».

Законодавство, запропоноване ЄС для реалізації Марракеського договору, визнає допустимість обмеження прав ІВ для досягнення цілей у сфері прав людини.

Головна мета аналізу положень Марракеського договору полягає у намаганні домогтися об'єктивного виконання намірів сторін.

Предметом та метою Марракеського договору є дотримання прав людини для осіб з обмеженнями сприймати друковану інформацію шляхом розширення їх доступу до творів, які охороняються авторським правом, відповідно до норм міжнародного права в галузі інтелектуальної власності.

Цей висновок підтверджується низкою ознак Марракеського договору.

По-перше, як свідчить його назва, Марракеський договір спрямований на «полегшення доступу сліпих, осіб з порушеннями зору або іншими обмеженнями з причин інвалідності сприймати друковану інформацію до опублікованих творів».

По-друге, Преамбула прямо посилається на UDHR та CRPD і знову наголошує на прагненні сторін «гармонізувати обмеження та винятки (з авторським правом) з метою полегшення доступу до творів і їх використання для осіб із порушеннями зору чи іншими обмеженнями з причин інвалідності сприймати друковану інформацію».

По-третє, Марракеський договір однозначно визначає індивідуумів з обмеженнями сприймати та використовувати друковану інформацію як «бенефіціарів», наголошуючи на важливості їхніх людських прав у досягненні цілей Марракеського договору.

Нарешті, на відміну від інших договорів у сфері ІВ Марракеський договір не розширює межі захисту авторських прав. Однак він вимагає, щоб держави, які

ратифікували його, прийняли обов'язкові обмеження і винятки в авторському праві та ідентифікували їх як найбільш сумісні з існуючими міжнародними нормами в сфері інтелектуальної власності.

Марракеський договір слід застосовувати у світлі сучасних умов та тими засобами, які дають змогу реагувати на зміни в законодавстві, політиці й технологіях. Для цього державам, які приєдналися до договору, необхідно добре знати ці норми та реалізовувати права осіб з обмеженнями сприймати друковану інформацію у світлі нових технологій та нових форм інвалідності.

Доречно, щоб у національному законодавстві стосовно забезпечення реалізації Марракеського договору не було вичерпних формулювань щодо визначення технологій, які застосовуються для створення доступних примірників. Держави можуть надати приклади форматів для доступних копій (наприклад, великоформатний друк, цифровий текст, електронні книги), але в рамках законодавства варто зазначити, що ці приклади є радше ілюстративними, ніж вичерпними.

Правові та політичні аспекти Марракеського договору

(огляд основних положень)

1. Визначення, які застосовуються в Марракеському договорі

Стаття 2

✓ Твори

(а) «твори» означає літературні або художні твори в розумінні статті 2 (1) Бернської конвенції про охорону літературних і художніх творів⁷ у формі тексту, нотного запису та/або пов'язаних з ними ілюстрацій, опублікованих або іншим способом доведених до загального відома за допомогою інших засобів інформації;

Марракеський договір застосовується до широкої категорії творів, які охороняються авторським правом.

Зокрема, стаття 2 (а) Марракеського договору передбачає, що винятки та обмеження на користь осіб з обмеженнями сприймати друковану інформацію застосовуються до конкретних «літературних та художніх творів» – терміна, визначеного в міжнародному авторському праві.

Відповідно до статті 2 (1) Бернської конвенції про охорону літературних і художніх творів (далі – Бернська конвенція) визначення «літературні чи художні твори» має надзвичайно широке тлумачення. Воно включає «усі твори літератури, науки і мистецтва», за винятком аудіовізуальних творів. У статті 2 (1) передбачаються конкретні твори, що охороняються авторським правом, на які поширюється дія Марракеського договору: *«книги, брошури та інші твори; лекції, публічні виступи, проповіді та інші твори того самого характеру; драматичні чи драматичні музичні твори»,* а також *«ілюстрації, карти, плани, ескізи».*

Однак Марракеський договір виходить за межі цього визначення, наголошуючи, що договір застосовується до таких творів незалежно від носіїв інформації, на яких вони представлені. Зокрема, у статті 2 (а) йдеться про літературні та художні твори незалежно від того, опубліковані вони чи іншим чином доведені до загального відома за допомогою будь-яких засобів інформації. Узгоджена

⁷ Бернська конвенція про охорону літературних і художніх творів. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_051#Text

заява щодо статті 2 (а) чітко зазначає, що до літературних та художніх творів віднесено також твори в аудіоформаті, такі як аудіокниги, матеріали в цифрових сховищах та науковому препринті.

Аудіовізуальні твори, зокрема фільми, не охоплюються дією положень Марракеського договору, але якщо аудіовізуальні твори є частиною друкованих творів (наприклад, твори на DVD-носіях як частина друкованого освітнього матеріалу), то такі твори включені до Марракеського договору.

Отже, з описаних вище положень статті 2 Марракеського договору формуються такі дві основні ідеї.

По-перше, Марракеський договір застосовується як до опублікованих, так і до неопублікованих робіт. Отже, особа, яка не сприймає друковану інформацію, має право виготовляти та поширювати примірники творів, що вважаються неопублікованими в доступних форматах відповідно до національного законодавства.

По-друге, це означає, що права, визначені Марракеським договором, є нейтральними з погляду технологій. Особи з обмеженнями сприймати друковану інформацію можуть створювати та обмінюватися захищеними авторськими правами творами незалежно від того, на якому носії або в якому технологічному форматі представлені ці твори. Так, наприклад, держава, яка ратифікує Марракеський договір, повинна надавати винятки та обмеження, що дозволяють бенефіціарам виготовляти та поширювати твори не лише у вигляді аудіокниги, а й роботи, «народжені цифровими», тобто створені в цифровому форматі (електронні книги, Вікі, електронні записи та вебкомікси).

✓ Примірники в доступних форматах

(b) «примірник у доступному форматі» означає примірник твору в альтернативному вигляді або формі, які забезпечують бенефіціару доступ до твору, в тому числі дають змогу мати такий самий реальний і зручний доступ, як і особі без порушення зору чи іншого обмеження з причин інвалідності сприймати друковану інформацію. Примірник у доступному форматі використовується виключно бенефіціарами, він повинен зберігати цілісність оригінального твору з належним урахуванням змін, аби зробити твір доступним в альтернативному форматі, і потреб бенефіціарів щодо доступності;

У статті 2 (b) Марракеського договору наведено визначення поняття «примірник у доступному форматі» у гнучких та нейтральних за формою термінах для того, щоб особи з обмеженнями сприймати друковану інформацію могли використовувати такий формат, який забезпечить їм доступ і є для них зручним як і той, що надається користувачам без порушення зору. Зокрема, Марракеський договір не обмежує виготовлення примірників таких творів у спеціальних форматах (шрифт Брайля), які традиційно використовуються лише особами з порушеннями зору. Навпаки, «примірник у доступному форматі» визначається як копія, виготовлена «в альтернативному вигляді або формі, яка забезпечує бенефіціару доступ до твору».

Залежно від ступеня та виду інвалідності це мають бути формати, які також можуть використовувати особи без проблем зі сприйняттям друкованої інформації. Це, наприклад, електронна книга або аудіокнига.

Є дві причини такого визначення поняття «*примірник у доступному форматі*».

По-перше, неможливо заздалегідь передбачити конкретні потреби всіх осіб з обмеженнями сприймати друковану інформацію. Конкретний формат або формати, які дають змогу таким особам мати доступ до твору, як і особам без інвалідності (будь-то електронна книга, аудіокнига, формати DAISY або EPUB 3), серед інших чинників залежатимуть від конкретного виду інвалідності та його взаємодії з іншими ознаками фізичного чи психічного стану.

По-друге, гнучкий підхід, що не залежить від формату, гарантує, що Марракеський договір буде розвиватися, беручи до уваги появу нових технологій.

✓ Уповноважені органи

(c) «уповноважений орган» означає орган, уповноважений або визначений урядом як такий, що надає бенефіціарам на некомерційній основі послуги у сфері освіти, професійного навчання, адаптивного читання або доступу до інформації. Уповноваженим органом також може бути урядова установа або неприбуткова організація, яка надає бенефіціарам аналогічні послуги в якості одного зі своїх основних видів діяльності або інституційних зобов'язань.

(d) Уповноважений орган самостійно організовує і реалізує свою діяльність щодо:

(i) визначення, чи є особи, які обслуговуються, бенефіціарами;

(ii) обмежень стосовно розповсюдження і надання примірників у доступному форматі бенефіціарами та/або уповноваженими органами;

(iii) запобігання відтворенню, розповсюдженню та наданню контрафактних примірників;

(iv) збереження та ведення обліку примірників творів з дотриманням конфіденційності приватного життя бенефіціарів відповідно до статті 8.

Для забезпечення доступу до літературних та художніх творів Марракеський договір дає можливість різним учасникам створювати та розповсюджувати примірники в доступних форматах. Ці суб'єкти включають самих «бенефіціарів» (детально визначення викладається нижче), «опікунів» або «осіб, які здійснюють догляд» за такими особами, а також будь-яких інших осіб, які «діють від імені» бенефіціара.

Марракеський договір також вводить додаткову категорію дійових осіб, що визначаються як уповноважені органи для надання допомоги особам з обмеженнями сприймати друковану інформацію.

Уповноважені органи мають право створювати примірники в доступних форматах, отримувати такі примірники від інших бенефіціарів та уповноважених органів і розповсюджувати або надавати ці примірники бенефіціарам та уповноваженим органам в інших країнах. Уповноважені органи в такий спосіб мають вирішальне

значення для досягнення всеосяжної мети Марракеського договору щодо подолання значних бар'єрів, з якими наразі стикаються особи з обмеженнями сприймати друковану інформацію під час створення та розповсюдження примірників у доступних форматах.

Стаття 2 (с) описує два різні типи уповноважених органів – органи, уповноважені або визначені урядом, тобто визнані урядом, та які не мають такого визнання.

Процес визнання може допомогти забезпечити гарантії для організацій або груп у тому, що вони мають право виготовляти та розповсюджувати примірники в доступних форматах. Однак будь-який такий процес повинен уникати процедур, які ускладнюють діяльність уповноважених органів чи створюють умови для усунення окремих організацій від реалізації прав щодо виконання норм Марракеського договору.

Уповноваженими органами також можуть бути організації, які відповідно до своїх функціональних повноважень визначені або уповноважені урядом на створення та розповсюдження примірників у доступних форматах. Суб'єктами цієї категорії можуть бути державні установи, як-от підрозділ міністерства або публічна бібліотека.

Ними також можуть бути недержавні неприбуткові організації – об'єднання із захисту прав осіб з інвалідністю або організації, створені для захисту інтересів громадян.

Уряди можуть затвердити процедури, згідно з якими ці юридичні особи подають заяву про визнання, або встановити критерії, необхідні для визнання таких суб'єктів. Ці процедури або критерії можуть включатися до законодавства чи адміністративних правил, або застосовуватися для кожного конкретного випадку. Тобто держава повинна гарантувати, що уповноважені або визначені органи мають право створювати та розповсюджувати примірники в доступних форматах без дозволу правовласників, у такий спосіб запобігаючи ризикам позовів до суду про порушення авторських прав.

Проте уряди, які приймають рішення про визначення чи уповноваження, повинні гарантувати, що цей процес не стане на заваді організаціям, які надають послуги особам з обмеженнями сприймати друковану інформацію, включно з уповноваженими органами, не визнаними урядом. Наприклад, будь-який встановлений процес має бути нескладним для подальшого виконання та не створювати фінансових проблем для заявників.

Крім того, уряд повинен чітко повідомляти бенефіціарам, їх опікунам та іншим особам, які діють від їх імені, та громадськості про те, що для організацій, які обслуговують бенефіціарів, а також для самих бенефіціарів не потрібне офіційне визнання, щоб створювати примірники в доступних форматах та обмінюватися ними.

Також важливо відрізнити поняття визначення чи уповноваження урядом від фінансування уповноваженого органу. Уповноважені органи включають, але не обмежуються суб'єктами, які отримують фінансову підтримку з боку уряду.

Факт отримання повного чи часткового фінансування з боку держави або його відсутність не впливає на статус уповноваженого органу.

Уповноваженим органом може бути інша урядова установа або неприбуткова організація, яка надає одну чи низку послуг бенефіціарам, щоб вони могли сприймати друковану інформацію без дозволу уряду або дозволу власників авторських прав.

Деякі уповноважені органи переважно обслуговують спільноти, які мають проблеми зі сприйняттям друкованої інформації. До таких груп належать, наприклад, Всесвітня спілка сліпих, інші подібні глобальні правозахисні організації та їхні регіональні й національні організації-члени, школи, бібліотеки та друкарні, які насамперед обслуговують осіб з обмеженнями сприймати друковану інформацію.

Проте Марракеський договір не обмежує уповноважені органи лише групами, які насамперед обслуговують осіб з обмеженнями сприймати друковану інформацію. Навпаки, надання послуг таким особам має бути «в якості одного зі своїх основних видів діяльності або інституційних зобов'язань» (стаття 2 (с)). Ця фраза повинна тлумачитись у широкому розумінні та включати освітні заклади, бібліотеки, заклади охорони здоров'я, організації громадянського суспільства та інші урядові або неприбуткові організації, які відкриті для широкого загалу або мають ширші можливості членства чи клієнтську базу, – за умови, що однією з їх основних функцій є надання послуг, зазначених у статті 2 (с).

Віднесення організацій, які обслуговують широку громадськість, до уповноважених органів сприяє досягненню цілей Марракеського договору у сфері прав людини кількома способами. Збільшення фінансування, яке отримує чимало таких організацій, дозволяє їм надавати більші за обсягом або дешевші послуги для осіб з обмеженнями сприймати друковану інформацію. Це положення також дає змогу здобувати освіту та підготовку бенефіціарам у тих самих навчальних закладах, що й особам без порушення зору, а це сприяє соціальній інтеграції.

Відтак державам слід заохочувати організації, що надають широкий спектр послуг, виступати як уповноважені органи та чітко відображати таку політику в національному законодавстві під час обговорення і прийняття.

Марракеський договір визначає уповноважені органи переважно шляхом аналізу послуг, які вони надають особам з обмеженнями сприймати друковану інформацію.

У статті 2 (с) зазначено чотири різні послуги:

- 1) освіта,
- 2) професійне навчання,
- 3) адаптивне читання,
- 4) доступ до інформації.

Кожна послуга поділяється словом «або», що означає, що уповноважений орган може займатися лише одним із цих видів діяльності, а може надавати їх комплексно.

Послуга або послуги, які пропонуються бенефіціару, повинні надаватися на некомерційній основі. Це означає, що їх надавачами є неприбуткові організації.

Однак неприбутковий статус не перешкоджає уповноваженому органу стягувати плату за виготовлення або розповсюдження примірників у доступних форматах, наприклад, для покриття своїх витрат. Обмеження, якщо такі є, щодо зборів, які уповноважені органи можуть стягувати за виконання цих послуг, також повинні бути визначені в національному законодавстві кожної держави, що регулює поняття «неприбутковості».

Прибуткові організації, такі як приватні університети та школи, медичні заклади або провайдери інтернет-послуг, зазвичай не можуть вважатися уповноваженими органами, навіть якщо вони надають одну або декілька зазначених послуг особам з обмеженнями сприймати друковану інформацію. Цим організаціям може бути дозволено створювати примірники в доступному форматі та ділитися ними з особами з обмеженнями сприймати друковану інформацію зі стягненням або без стягнення плати лише в разі, якщо їх на це уповноважить уряд. Такі послуги мають бути узаконені, тобто обґрунтовані прийнятими винятками з норм авторського права, відмінними від тих, що вимагаються за умовами Марракеського договору, або відповідно до інших національних законів (наприклад, це законодавство, яке захищає права осіб з інвалідністю).

Крім того, стаття 2 (d) визначає уповноваженим органом саму державу, яка створює власну практику та дотримується її, щоб гарантувати приналежність осіб, яких обслуговують уповноважені органи, до бенефіціарів.

У статті 2 (d) описано чотири напрями практичної діяльності, які характеризують уповноважені органи в рамках Марракеського договору. Три з цих чотирьох напрямів діяльності спрямовані на забезпечення того, щоб заходи в рамках Марракеського договору здійснювалися від імені бенефіціарів та інших уповноважених органів. Уповноважений орган зобов'язаний обмежити розповсюдження примірників у доступних форматах лише серед осіб-бенефіціарів або інших уповноважених органів. Водночас не зазначені в Марракеському договорі особи, групи та організації не можуть скористатися результатами цієї діяльності. Уповноважений орган повинен запобігати відтворенню, розповсюдженню та наданню контрафактних примірників, процес виготовлення яких порушує авторські або суміжні права. Четвертий напрям зобов'язує уповноважені органи виявляти належну обережність під час обробки та виготовлення примірників творів, вести облік цих примірників та поважати права на недоторканність приватного життя бенефіціарів.

Ці чотири напрями діяльності є сукупними, і всі напрями уповноважений орган має виконувати.

Однак Марракеський договір не розписує докладно зміст зазначених напрямів діяльності. Стаття 2 (d) надає можливість кожному уповноваженому органу

самостійно організовувати та здійснювати свою діяльність, тобто слідувати власним практикам, водночас самостійно нести відповідальність за створення і належне застосування цих практик.

Отже, в Марракеському договорі відсутні норми, які зобов'язують уряди контролювати або перевіряти діяльність чи документацію уповноважених органів, щоб упевнитись, що вони дотримуються чотирьох практичних напрямів. Таке викладення статті 2 (d) не забороняє державам надавати відповідні повноваження та визначати контролюючі органи у своєму національному законодавстві.

У статті 2 (c) відображено різноманітний перелік уповноважених органів, включених до Марракеського договору, та умову практичної неможливості нав'язати єдиний для всіх стандарт. Це також означає, що держави не повинні запроваджувати обов'язкові стандарти акредитації чи сертифікації. Такі вимоги можуть створити надмірний технічний або фінансовий тягар, особливо для юридичних осіб у країнах з обмеженими фінансовими ресурсами.

Стаття 3

✓ Бенефіціари

Основна мета Марракеського договору полягає у наданні допомоги особам з обмеженнями сприймати друковану інформацію, які не мають доступу до книжок та інших культурних матеріалів у традиційних форматах. У договорі їх називають «бенефіціарами». Цей термін підкреслює, що вони є «правовласниками» – особами, які мають законне право створювати та поширювати примірники в доступних форматах та отримувати державну допомогу.

Стаття 3 охоплює три різні категорії осіб з обмеженнями сприймати друковану інформацію. Ці категорії визначаються з урахуванням функціональних та соціальних бар'єрів, що перешкоджають доступу осіб з інвалідністю до традиційних друкованих творів. Медичні, фізичні чи інші причини цих порушень, такі як черепно-мозкова травма, дислексія чи деменція тощо, не мають відношення до визначення осіб-бенефіціарів.

Отже, бенефіціар – це особа, яка:

(a) є сліпою;

(b) має порушення зору або обмежену здатність сприйняття або читання, які неможливо виправити так, щоб зорова функція значною мірою була еквівалентна зоровій функції особи, яка не має такого порушення чи обмеження, і тому не в змозі читати друковані твори так само, як і особа без порушення або обмеження;

або

(с) з інших причин не здатна внаслідок фізичного порушення тримати книжку або працювати з нею, чи фокусувати погляд або рухати очима так само, як зазвичай під час читання;

незалежно від будь-яких інших порушень.

Перелічені у пунктах (а), (b) та (с) категорії осіб розділені словом «або». Це означає, що фізична особа, яка належить хоча б до однієї із зазначених вище у трьох пунктах категорій, кваліфікується як бенефіціар (хоча деякі особи з обмеженнями сприймати друковану інформацію можуть бути охоплені більш ніж однією категорією). Крім того, кінцеве положення статті 3 «незалежно від будь-яких інших порушень», засвідчує, що особи з обмеженнями сприймати друковану інформацію, які також мають інші нозологічні форми інвалідності (інтелектуальні порушення або порушення слуху), кваліфікуються як особи-бенефіціарами Марракеського договору. Важливо, що визначення не обмежено наявністю постійної інвалідності.

Особа з тимчасовою сліпотою чи порушеннями зору, з проблемами сприйняття чи нездатністю читати, або з інвалідністю, спричиненою фізичними порушеннями, що заважає читанню, мають право користуватися Марракеським договором доти, доки ця проблема залишається.

Сліпі

Для забезпечення реалізації Марракеського договору національне законодавство повинно містити визначення терміна «сліпі». Водночас держава може покладатися на попередні визначення сліпоти у своєму законодавстві, щоб поширити дію цієї дефініції на осіб, згаданих у пункті (а). Багато країн, які приєдналися до Марракеського договору або ратифікували його, прийняли визначення сліпоти, що включає осіб, ступінь зору яких вищий, ніж повна втрата зору (здатність розрізняти букви та цифри на заданій відстані) або поля зору (область, де об'єкти може бути видно в периферичному зорі).

Оскільки в Марракеському договорі відсутні обмеження щодо визначення слова «сліпі», то будь-які дефініції, введені в національне законодавство, слід розуміти як такі, що повністю відповідають договору.

Порушення зору чи втрата здатності сприйняття або читання

Друга категорія осіб-бенефіціарів, визначених у статті 3 (b), включає осіб з порушеннями зору або нездатністю, яка стосується або сприйняття, або читання.

Є три важливі аспекти пункту (b).

По-перше, ця частина визначення поширює дію Марракеського договору на осіб, у яких зір не знижується до рівня сліпоти, проте наявні порушення залишають їх нездатними значною мірою читати друковані твори на тому ж рівні, що й особи, у яких немає таких порушень чи інвалідності.

По-друге, пункт (b) розширює визначення бенефіціарів для осіб із порушеннями сприйняття чи проблем із читанням. Особа, яка не має порушення зору, але є проблеми з читанням, наприклад дислексія, що перешкоджає сприймати друковані тексти так само, як і особа без такої інвалідності, також є бенефіціаром.

По-третє, порушення або інвалідність не повинні бути здатними легко покращуватися, щоб індивід у такий спосіб міг набути візуальну функцію, яка за суттю відповідає візуальній функції осіб, які не мають такого порушення або інвалідності. Наприклад, умови Марракеського договору не будуть застосовуватися до особи, у якої візуальне порушення може бути виправлене за допомогою окулярів, якщо таке виправлення фізично та фінансово доступне особі.

Проте особа, як і раніше, підпадає під дію пункту (b) навіть якщо існують теоретичні чи потенційні медичні діагностичні процедури і методи лікування, які можуть покращити її стан. Це означає, наприклад, що відповідно до принципу автономії у сфері прав людини особа не перестає бути бенефіціаром Марракеського договору лише через те, що існує ймовірність виправлення її візуальної проблеми можлива за допомогою існуючих або майбутніх методів лікування чи технологій.

Про це зазначено в Узгодженій заяві щодо статті 3 (b): «Ніщо в цьому формулюванні не означає, що словосполучення «неможливо виправити» вимагає використання всіх можливих медичних діагностичних процедур і методів лікування.».

Саме тому кожна держава, яка ратифікує угоду, може на свій розсуд визначити, що є порушенням, яке «неможливо покращити» з урахуванням потреб окремих бенефіціарів та відповідних національних умов.

Фізичні порушення, що впливають на сприйняття друкованої інформації

Третя категорія бенефіціарів охоплює осіб, фізичні порушення яких не дають можливості читати традиційну друковану книжку або інші друковані публікації. Такі фізичні порушення включають неможливість утримувати книжку або поводитися з нею, а також фокусувати погляд або рухати очима звичайним способом. Це, зокрема, квадриплегія, церебральний параліч, тремор, пошкодження головного мозку або хребта, чи рухові та нейродегенеративні захворювання, такі як бічний аміотрофічний склероз (АТС) тощо. Особи з такими фізичними порушеннями зазнають труднощів у доступі до традиційних друкованих матеріалів для читання подібно до незрячих або із порушеннями зору.

Визначення поняття «бенефіціар» у нормативних актах, що імплементуються

Для реалізації положень статті 3 Марракеського договору існують три варіанти рішень.

Перший варіант – для держав, що раніше не застосовували винятків у нормах авторського права, які могли б принести користь особам з обмеженнями сприймати друковану інформацію. Для таких держав найпростішим способом реалізації статті 3 було б використання термінології трьох абзаців, як це представлено в Марракеському договорі. Законодавство, яке не використовує запропоновані формулювання, ризикує звизити визначення бенефіціарів і в такий спосіб не повністю виконати свої зобов'язання за Марракеським договором.

Другий варіант – для країн, національні закони про авторське право яких вже надають виключення та обмеження для осіб з обмеженнями сприймати друковану інформацію. Вони повинні переглянути і, за необхідності, внести зміни до цих законів, щоб гарантувати, що закони включають усі прояви інвалідності, описані в кожному пункті статті 3.

Третій варіант – для держав, які бажають ухвалити рішення про гармонізацію законів, що реалізують Марракеський договір, із законами, які передбачають ширші визначення інвалідності, прийняті в міжнародних угодах чи регіональному законодавстві.

Ніщо в Марракеському договорі не вимагає від держав звуження винятків, які існували раніше щодо авторських прав, що виходять за рамки мінімальних вимог статті 3. Прийняття ширшого визначення бенефіціарів також узгоджується зі «змінною концепцією» інвалідності, визаною в Преамбулі CRPD. Такий підхід відповідає практичній реальності, що відображено у статті 3 як «незалежно від будь-яких інших обмежень»: нерідко особи з порушеннями зору мають й інші порушення і зазнають численних форм дискримінації.

У той же час держава, яка приймає більш широке визначення бенефіціарів, повинна гарантувати, що цей вибір є сумісним із ратифікованими договорами у сфері ІВ. Марракеський договір не обмежує попередні гнучкі можливості, доступні в рамках цих договорів, а посилання в статті 11 Марракеського договору на триступеневий тест (далі – ТСТ), що обговорюватиметься нижче, дає зрозуміти, що міжнародні зобов'язання у сфері ІВ залишаються чинними. Отже, із розширенням державою категорії бенефіціарів, охоплених Марракеським договором, їй необхідно буде обґрунтувати цей вибір посиланням на інші міжнародні зобов'язання, зокрема на документи з прав людини, такі як CRPD.

2. Обмеження та винятки в національному законодавстві щодо примірників у доступних форматах

Марракеський договір вимагає, щоб країни, які його ратифікували, вносили до свого національного законодавства особливі обмеження та винятки відносно ексклюзивних прав власників авторських прав. Прийняття обов'язкових обмежень і винятків є одним із досягнень цього договору. Ці обов'язкові положення можуть бути доповнені певними необов'язковими обмеженнями

та винятками, які, в разі їх прийняття, збільшать доступність примірників у необхідних форматах, а держави матимуть змогу повною мірою забезпечити права, зазначені в Марракеському договорі для бенефіціарів та уповноважених органів.

Обов'язкові та необов'язкові обмеження і винятки описані у статтях 4 – 7 Марракеського договору, які становлять основу його основних положень, а також у статтях 11 та 12, в яких викладено загальні умови для реалізації обмежень і винятків.

Стаття 4

Ця стаття стосується обмежень та винятків на ексклюзивні права на відтворення, розповсюдження, доведення до суспільного доступу та публічне виконання творів.

1. (a) Договірні сторони передбачають у своєму національному законодавстві у сфері авторського права обмеження чи винятки щодо права на відтворення, права на розповсюдження, права на доведення до загального відома, як це передбачено Договором ВОІВ про авторське право (ДАП), з метою сприяння забезпеченню наявності примірників творів у доступному форматі для бенефіціарів. Передбачені в національному законодавстві обмеження чи винятки уможливають внесення необхідних змін, щоб твір був доступним в альтернативному форматі.

(b) Договірні сторони можуть також передбачити обмеження чи винятки щодо права на публічне виконання з метою полегшення доступу до твору бенефіціара.

2. Договірна сторона може застосовувати положення статті 4 (1) щодо всіх визначених у цій статті прав, передбачивши у національному законодавстві у сфері авторського права такі обмеження чи винятки:

(a) уповноваженим органам дозволяється без згоди власника авторських прав виготовляти примірник твору в доступному форматі, отримувати від іншого уповноваженого органу примірник твору в доступному форматі й надавати такі примірники бенефіціарам будь-яким способом, включаючи некомерційний прокат або електронне передавання засобами дротового і бездротового зв'язку, та здійснювати будь-які проміжні заходи для досягнення цих цілей, якщо дотримано таких умов:

(i) уповноважений орган, який бажає здійснювати таку діяльність, має законний доступ до твору або примірника твору;

(ii) твір перетворюється в примірник у доступному форматі, що може включати будь-які засоби, необхідні для перегляду інформації в доступному форматі, але не пов'язані з внесенням змін, крім необхідних для того, щоб твір був доступним бенефіціару;

(iii) примірники в доступному форматі надаються виключно для використання бенефіціарами;

i

(iv) така діяльність здійснюється на неприбутковій основі;

i

(b) бенефіціар або інша особа, яка діє від його імені, включаючи опікуна або особу, яка здійснює догляд за ним, можуть виготовляти примірники твору в доступному форматі для особистого використання бенефіціаром або іншим чином сприяти бенефіціару у виготовленні і використанні примірників твору в доступному форматі, якщо бенефіціар має законний доступ до цього твору або примірника твору.

3. Договірна сторона може виконати вимоги статті 4 (1), передбачивши у своєму національному законодавстві у сфері авторського права інші обмеження чи винятки відповідно до статей 10 і 11⁸.

4. Договірна сторона може обмежити застосування обмежень чи винятків, передбачених цією статтею, творами, які в певному доступному форматі не можуть бути отримані комерційним шляхом на розумних умовах для бенефіціарів на цьому ринку. Будь-яка Договірна сторона, яка використовує таку можливість, заявляє про це в повідомленні, що передається на зберігання Генеральному директору ВОІВ під час ратифікації, прийняття чи приєднання до цього Договору або в будь-який час після цього⁹.

5. Необхідність сплати винагороди у разі застосування обмежень чи винятків, передбачених цією статтею, визначається національним законодавством.

✓ **Обов'язкові обмеження та винятки**

Національні закони повинні включати обмеження та винятки з таких виключних прав власників авторських прав: на відтворення, на розповсюдження, на доведення до загального відома.

Ці обмеження та винятки передбачають два види діяльності:

(1) створення примірників у доступних форматах;

(2) передачу цих примірників бенефіціарам безпосередньо або через уповноважений орган.

⁸ Узгоджена заява щодо статті 4 (3): При цьому вважаємо, що цей пункт не звужує і не розширює сферу застосування обмежень і винятків, передбачених [Бернською конвенцією](#) щодо права на переклад стосовно осіб з порушеннями зору чи іншими обмеженнями з причин інвалідності сприймати друковану інформацію.

⁹ Узгоджена заява щодо статті 4 (4): При цьому вважаємо, що вимога щодо наявності можливості отримання комерційним шляхом не визначає, чи відповідає виняток або обмеження згідно із цією статтею триступеневій перевірці.

У таблиці зазначено види діяльності, які потрібно виконати відповідно до статті 4 (1) (а), та наводяться приклади кожного виду.

Виключне право	Вид діяльності	Приклади
На відтворення	Перетворення примірників у звичайних форматах на примірники в доступних форматах	Створення аудіокниги зі звичайної книжки
	Репродукування (розмноження, копіювання) примірників у доступних форматах	Створення копій книжок шрифтом Брайля
На розповсюдження	Передача або продаж примірників у доступних форматах між бенефіціарами, між бенефіціарами та уповноваженими органами або між уповноваженими органами – незалежно від того, чи передається право власності	Некомерційне надання в тимчасове користування електронних книг у доступних форматах Подарунки та пожертвування
На доведення до загального відома	Сканування та завантаження файлів у «хмарну» або іншу систему цифрового зберігання для створення бібліотеки творів, доступних для використання виключно бенефіціарами	Розміщення аудіокниги або електронної книжки для завантаження бенефіціарами або уповноваженими органами на захищеному паролем сайті, у списках розсилки або в інших онлайн спільнотах, призначених виключно для обслуговування осіб з обмеженнями сприймати друковану інформацію

Бенефіціари та уповноважені органи відповідно до національних законів про авторське право, що містять обмеження та винятки, прийняті в національному законодавстві щодо виконання Марракеського договору, за необхідності мають право змінювати захищені авторським правом твори, щоб вони були доступними для осіб з обмеженнями сприймати друковану інформацію. Такі зміни можуть включати: підготовку письмових описів фотографій або інших об'єктів у книжці; перетворення тексту в аудіо, шрифт Брайля або інші доступні формати; створення тактильної графіки на основі зображень у книжці; зміну стилю чи розміру шрифту.

Останнє речення статті 4 (1) (а) не обмежує характер та обсяг дозволених змін; радше, воно санкціонує будь-які зміни для забезпечення доступності зазначених творів для бенефіціарів.

✓ Необов'язкові обмеження та винятки

На додаток до обов'язкових обмежень та винятків згідно зі статтею 4 (1) (а) стаття 4 (1) (b) дозволяє (але не вимагає), щоб держави приймали винятки та обмеження на право публічного виконання. Такий виняток, наприклад, надавав би можливість публічно видавати літературні твори на користь осіб з інвалідністю із проблемами сприйняття друкованої інформації.

Отже, для реалізації Марракеського договору і для досягнення його цілей у сфері прав людини державам також рекомендується прийняти необов'язковий пункт щодо обмежень та винятків, згаданий у статті 4. Імплементуючи цю норму, держава ефективніше просуватиме мету Марракеського договору, що полягає у максимальному використанні можливостей для людей з проблемами сприйняття друкованої інформації, створювати та поширювати захищені авторським правом твори, щоб бенефіціари могли ними користуватися на тих самих умовах, що й особи без таких проблем.

✓ Способи реалізації статті

Марракеський договір надає державам значну свободу дій для реалізації статті 4 (1) у своїх національних правових системах. У статтях 4 (2) та 4 (3) зазначено два основні способи.

Модель, передбачена у статті 4 (2), включає виконання вимоги ТСТ, також згаданого у статті 11, який свідчить, що обмеження та винятки, прийняті для виконання статті 4 (1), повинні бути обмежені особливими випадками, які не суперечать нормальному використанню твору та не завдають необґрунтовано шкоди законним інтересам правовласника. Отже, стаття 4 (2) створює «безпечну зону» для держав, що ратифікують (приєднуються), оскільки законодавство, в якому дотримано запропонованих підходів, імовірно, відповідає вимогам ТСТ.

Перша частина статті 4 (2) описує рекомендовані обмеження та винятки для уповноважених органів. У другій частині йдеться про рекомендовані обмеження та винятки для бенефіціарів. Держави повинні ухвалити обидва положення для дотримання вимог Марракеського договору.

Відповідно до статті 4 (2) (а) прийнятними обмеженнями та винятками для уповноважених органів є ті, які дають змогу займатися такими трьома видами діяльності:

- виготовляти примірники в доступних форматах;
- отримувати такі примірники від іншого уповноваженого органу;
- надавати примірники безпосередньо бенефіціару в будь-який спосіб.

Стаття 4 (2) (a) також передбачає, що національне законодавство має гарантувати, що примірники можуть надаватися як некомерційний прокат, через Інтернет, бібліотеку чи іншу організацію, яка виконує послуги надання примірників у тимчасове користування. Також уповноваженим органам надається можливість «здійснювати будь-які проміжні заходи для досягнення цих цілей», наприклад створювати резервні копії твору, а також зберігати або архівувати такі примірники, щоб забезпечити можливість перетворення в різні формати в майбутньому.

Під час запровадження винятків та обмежень для уповноважених органів діють необхідні до виконання одночасно чотири умови, які мають на меті досягнення збалансованості права бенефіціарів та інтересів власників авторських прав.

Перша умова щодо законного доступу до твору або примірника твору включає доступ як покупки за ліцензією або доступ, отриманий відповідно до інших обмежень та винятків, прийнятих у сфері авторського права. Наприклад, якщо бібліотека має ліцензію на електронну копію книжки або іншу літературну чи художню роботу, охоплену дією Марракеського договору, то вона має законний доступ до цього примірника твору, а її співробітники можуть надати інформацію в доступному для бенефіціарів форматі.

Інші три умови передбачають, що перетворення в доступний формат не вносить змін до твору, крім необхідних задля його доступності; примірники в доступному форматі надаються виключно для використання бенефіціарами; така діяльність відбувається на неприбутковій основі.

Обмеження та винятки для бенефіціарів, про які йдеться в другій частині статті 4 (2) (b), мають бути як для особи з обмеженою здатністю до сприйняття друкованої інформації, так і для того, хто діє від її імені, наприклад, особи, яка здійснює догляд, вчителя або бібліотекаря, які можуть виготовити примірник твору в доступному форматі.

Для цих обмежень та винятків застосовуються дві одночасно необхідні умови: примірник повинен бути призначений для особистого використання бенефіціара, а бенефіціар повинен мати законний доступ до твору або його копії, як зазначено вище.

Використання «безпечних зон» у статті 4 (2) передбачає конкретну модель для виконання основних зобов'язань, підтверджує, що ця модель відповідає міжнародному законодавству про авторське право, включно з ТСТ, підвищує визначеність та передбачуваність тлумачення Марракеського договору, полегшує обмін примірниками в доступних форматах через національні кордони та демонструє переваги таких обмінів іншим країнам, заохочуючи їх ратифікувати (приєднуватися) та реалізовувати цей договір.

Як альтернативу «безпечній зоні» стаття 4 (3) Марракеського договору надає можливість державі, що його ратифікує (приєднується), виконувати зобов'язання за статтею 4 (1), надаючи або покладаючись на інші обмеження та винятки у національному законодавстві. Отже, країни можуть вільно

розробляти власний підхід до здійснення статті 4 (1), наприклад, спираючись на законодавчі винятки з авторського права, включно з такими доктринами, як сумлінне використання чи справедлива торгівля. Однак держава, яка обирає унікальний підхід (підхід *Sui generis*), повинна гарантувати, що ці обмеження та винятки узгоджуються з іншими вимогами Марракеського договору, включно з ТСТ.

Хоча такий варіант дає державі право на власний розсуд пристосовувати національне законодавство до конкретних політичних цілей і потреб національних бенефіціарів, надто велика різниця між національним законодавством країн, що ратифікують Марракеський договір, також має свої недоліки, оскільки не сприяє транскордонним обмінам примірниками в доступних форматах.

Багато творів, захищених авторським правом, не публікуються та не перекладаються мовами, зрозумілими людям з обмеженнями сприймати друковану інформацію. Отже, наявність таких творів місцевими мовами є ключовим аспектом забезпечення того, щоб бенефіціари повністю реалізували свої права на доступ та спільне використання, передбачені Марракеським договором.

Узгоджена заява до Марракеського договору за статтею 4 (3) роз'яснює, що держави можуть прийняти обмеження та винятки, які дозволяють бенефіціарам і уповноваженим органам перекладати твір з однієї мови на іншу для полегшення доступу особам з обмеженнями сприймати друковану інформацію за умови, що це відповідатиме Бернської конвенції.

Стаття 4 (4) Марракеського договору надає змогу зменшити застосування обмежень та винятків для творів, «які в певному доступному форматі не можуть бути отримані комерційним шляхом на розумних умовах для бенефіціарів на цьому ринку». Посилаючись на такий «варіант комерційної доступності», держава може звузити сферу дії Марракеського договору, заборонивши створення копій творів у доступних форматах, які власник авторських прав зробив комерційно доступними в цьому конкретному форматі. Наприклад, держава може вирішити, що обмеження та винятки не повинні дозволяти перетворення академічного підручника на шрифт Брайля, якщо цей підручник вже опублікований у шрифті Брайля та доступний для придбання у видавця.

Держави можуть виключати лише ті твори, які вже наявні в конкретному форматі, до якого може мати доступ людина з обмеженнями сприймати друковану інформацію. Доступність твору в одному доступному форматі (наприклад, шрифт Брайля) не може перешкоджати тому, щоб бенефіціар або уповноважений орган створювали або ділилися копіями в іншому доступному форматі (наприклад, у вигляді електронної або аудіокниги). Це також відповідає змісту та цілі Марракеського договору, оскільки не всі формати доступні для всіх бенефіціарів.

Застосування державою вимог про комерційну доступність додає проблеми та створює додаткове навантаження для осіб з обмеженнями сприймати друковану інформацію.

Оскільки відсутній єдиний стандарт, який може діяти на міжнародному рівні, та невідомо, який вплив він матиме на поширення творів у доступних форматах, досі невирішеними залишаються такі питання.

- Що спричиняє комерційна доступність? Чи вимагає вона наявності доступності в книгарнях? У мережі? Чи мають книжкові магазини, у яких є примірники творів у доступних форматах, бути доступними для бенефіціарів з огляду на географічне розташування та фізичну доступність? Чи поняття доступності має включати прийнятність за ціною?
- Що означає «комерційне використання»? Чи потрібно, щоб твір пропонувала комерційна організація? Чи поняття «комерційний» узгоджується з тим, наскільки масовим є твір у доступному форматі?
- Коли потрібно оцінювати доступність – під час публікації твору, чи коли особа з обмеженою здатністю сприймання друкованої інформації намагається придбати твір, чи в інший момент?
- Де має оцінюватися комерційна доступність? На світовому рівні? Регіонально? На відповідному національному ринку?

Відсутність визначеності що саме становить комерційну доступність, створює значні юридичні ризики для уповноважених органів та бенефіціарів, які можуть перешкоджати ефективній реалізації їхніх прав за Марракеським договором.

Якщо попри ці побоювання держава приймає обмеження щодо комерційної доступності, то це рішення не може применшити можливості уповноважених осіб з обміну творами через кордони.

Про рішення щодо комерційної доступності держава повинна заявити в повідомленні, що передається на зберігання Генеральному директору ВОІВ.

Стаття 4 (5) Марракеського договору дозволяє державам вирішувати питання – чи підлягають винятки та обмеження (згідно зі статтею 4) дії положення про винагороду. Це необов'язкове положення надає можливість державам визначати необхідність виплати власнику авторських прав роялті або іншої ліцензійної плати під час створення, розповсюдження або надання примірників у доступних форматах.

Хоча можливість вимоги про виплачування винагороди доступна для держав, її варто уникати.

Прийняття вимоги про винагороду перешкоджатиме створенню та обміну примірниками в доступних форматах. По-перше, це спричинило б складність, що може перешкоджати бенефіціарам та уповноваженим органам здійснювати свої права в межах Марракеського договору. По-друге, винагорода створює фінансовий тягар, який може зробити твір практично недоступним для багатьох осіб з обмеженнями сприймати друковану інформацію. Отже, виплата винагороди становить особливий ризик для країн, що розвиваються і найменш розвинених, а також для малозабезпечених осіб у країнах із середніми та високими доходами.

Широке впровадження вимог щодо винагороди також створює ризик дискримінації між особами з обмеженнями сприймати друковану інформацію та особами без таких обмежень.

Однак стаття 4 (5) гарантує, що країни, які вже мають вимоги щодо виплати винагороди, не зобов'язані змінювати свої закони. Крім того, у держав є право на власний розсуд включити вимогу про винагороду в новоприйнятні винятки та обмеження.

3. Транскордонний обмін та розповсюдження примірників у доступних форматах

Статті 5 та 6 Марракеського договору регулюють транскордонний обмін примірниками в доступних форматах. Ці додаткові положення діють спільно зі статтею 4 для регламентації розповсюдження таких примірників у глобальному масштабі, зокрема установленим вимог до держав надавати дозвіл на експорт та імпорт у доступних форматах за певних умов.

Стаття 5

1. Договірні сторони передбачають, що якщо примірник в доступному форматі виготовлений відповідно до обмежень чи винятків або на виконання дії закону, то такий примірник може бути розповсюджений або наданий уповноваженим органом бенефіціару чи уповноваженому органу в іншій Договірній стороні¹⁰.

2. Договірна сторона може виконати вимоги статті 5 (1), передбачивши у своєму національному законодавстві у сфері авторського права такі обмеження чи винятки:

(a) уповноваженим органам дозволяється без згоди правовласника розповсюджувати або надавати для виключного використання бенефіціарами примірники творів у доступному форматі уповноваженому органу в іншій Договірній стороні;

i

(b) уповноваженим органам дозволяється без згоди правовласника й відповідно до статті 2 (c) розповсюджувати або надавати примірники у доступному форматі бенефіціарам в іншій Договірній стороні;

¹⁰ Узгоджена заява щодо статті 5 (1): При цьому далі вважаємо, що ніщо в цьому Договорі не звужує і не розширює сферу дії виключних прав, передбачених будь-яким іншим договором.

за умови, що до моменту розповсюдження і надання доступу уповноважений орган, якому першому надано примірник у доступному форматі, не знав або не мав належних підстав знати, що примірник твору в доступному форматі використовуватиметься не в інтересах бенефіціарів¹¹.

3. Договірна сторона може виконати вимоги статті 5 (1), передбачивши у своєму національному законодавстві у сфері авторського права інші обмеження або винятки відповідно до статей 5 (4), 10 і 11.

4. (a) У випадках, коли уповноважений орган у Договірній стороні отримує примірники творів у доступному форматі відповідно до статті 5 (1) і ця Договірна сторона не має зобов'язань за статтею 9 Бернської конвенції, він забезпечуватиме відповідно до своєї правової системи і практики, щоб примірники творів у доступному форматі відтворювалися, розповсюджувалися або надавалися лише в інтересах бенефіціарів в межах юрисдикції цієї Договірної сторони.

(b) Розповсюдження та надання примірників творів у доступному форматі уповноваженим органом відповідно до статті 5 (1) окреслюється межами цієї юрисдикції, якщо тільки ця Договірна сторона не є учасницею Договору ВОІВ про авторське право або іншим чином не обмежує дію винятків та обмежень під час застосування цього Договору щодо права на розповсюдження і права на доведення до загального відома певними особливими випадками, які не перешкоджають нормальному використанню твору і не зачіпають будь-яким необґрунтованим способом законні інтереси правовласника^{12, 13}.

(c) Ніщо в цій статті не зачіпає визначення поняття, що є розповсюдженням або доведенням творів до загального відома.

5. Ніщо в цьому Договорі не має бути використано з метою вирішення питання про вичерпання прав.

Стаття 5 (1) відіграє важливу роль у досягненні цілей Марракеського договору.

По-перше, вона зосереджена на потребах осіб з обмеженнями сприймати друковану інформацію в країнах із невисокими фінансовими або технологічними можливостями для самостійного видання матеріалів у доступних форматах.

По-друге, стаття 5 (1) прагне розширення обміну і розповсюдження цих матеріалів між країнами та регіонами з різним рівнем соціально-економічного розвитку, гарантуючи, що країни з обмеженими або взагалі відсутніми можливостями

¹¹ Узгоджена заява щодо статті 5 (2): При цьому вважаємо, що для розповсюдження або надання примірників твору в доступному форматі безпосередньо бенефіціару в іншій Договірній стороні може бути належним уповноваженому органу вжити додаткових заходів для підтвердження того, що особа, яка ним обслуговується, є бенефіціаром, і діяти згідно зі своєю власною практикою, як це описано в статті 2 (с).

¹² Узгоджена заява щодо статті 5 (4) (b): При цьому вважаємо, що ніщо в цьому Договорі не вимагає і не передбачає, щоб Договірна сторона приймала чи застосовувала треступеневу перевірку поза рамками своїх зобов'язань відповідно до цього Договору чи інших міжнародних договорів.

¹³ Узгоджена заява щодо статті 5 (4) (b): При цьому вважаємо, що ніщо в цьому Договорі не створює жодних зобов'язань для Договірної сторони стосовно ратифікації ДАП або приєднання до нього чи дотримання будь-яких його положень, і ніщо в цьому Договорі не зачіпає прав, винятків чи обмежень, передбачених ДАП.

створювати примірники в доступних форматах не будуть позбавлені переваг, що надаються Марракеським договором.

По-третє, такі обміни створюють умови для уникнення неефективності та дублювання інвестицій у виробництво примірників у доступних форматах завдяки спільному використанню після підготовки замість вимоги повторного їх створення в кожній країні.

Право на розповсюдження у статті 5 (1) застосовується у разі, коли примірник у доступному форматі виготовлений «відповідно до обмежень чи винятків» або «на виконання дії закону».

Для держави найпростіший спосіб дозволити створення примірника в доступному форматі полягає у запровадженні необхідних обмежень чи винятків.

Право на розповсюдження також застосовується, коли примірник у доступному форматі виготовляється «на виконання дії закону». Ця фраза з'являється лише один раз у Марракеському договорі, та вона не визначена. Але оскільки ця фраза застосовується як альтернатива обмеженням чи виняткам, то, найвірогідніше, вона свідчить, що примірник у доступному форматі виготовлений відповідно до будь-якого положення національного законодавства. Наприклад, ідеться про закон про захист прав осіб з інвалідністю, закон про недискримінацію чи нормативні акти, які надають можливість школам та іншим навчальним закладам передавати примірники в доступних форматах особам з обмеженнями сприймати друковану інформацію або аналогічний дозвіл надають бібліотекам, державним установам та іншим некомерційним організаціям.

Крім того, словосполучення «на виконання дії закону» може застосовуватися до творів, які технічно й відповідають визнанню на міжнародному рівні критеріям захисту авторських прав, однак згідно із законом виключаються з предмету, захищеного авторським правом. Узгоджена заява за статтею 5 (1), що «ніщо в цьому Договорі не звужує і не розширює сферу дії виключних прав, передбачених будь-яким іншим договором», підтверджує, що держави зберігають норми, які існували раніше. Стаття 5 (1), своєю чергою, засвідчує, що держави повинні надавати дозвіл вільному обміну через кордони примірниками в доступних форматах, створеними відповідно до цих повноважень.

На відміну від статті 4, за якою Договірні сторони можуть вводити норми, що створюють умови для виготовлення примірника в доступному форматі при комерційній недоступності твору в бажаному форматі, стаття 5 такої норми не містить. Тож держави не повинні встановлювати залежність розповсюдження примірників у доступних форматах від чинника комерційної недоступності конкретного твору в такому форматі в державі призначення.

Право на розповсюдження примірника в доступному форматі також не залежить, чи прийняла держава обмеження, пов'язане з комерційною доступністю у своєму внутрішньому законодавстві.

У статті 5 (2) викладається метод реалізації статті 5 (1), який, імовірно, сумісний із ТСТ і в такий спосіб забезпечує «безпечну зону» для країн Марракеського договору. Зокрема, за статтею 5 (2) держави мають можливість застосовувати статтю 5 (1) шляхом уведення обмежень чи винятків у внутрішньому законодавстві, яке дозволяє уповноваженим органам поширювати або надавати примірники в доступних форматах уповноваженим органам або бенефіціарам в іншій країні Марракеського договору.

Держави повинні запровадити ці обмеження чи винятки з урахуванням таких двох умов: якщо одержувачем є уповноважений орган, то він отримує доступний примірник для розповсюдження або надання для використання тільки бенефіціарами; якщо відправником є уповноважений орган, який до передавання не «знає або не мав належних підстав знати, що примірник твору в доступному форматі використовуватиметься не в інтересах бенефіціарів».

Узгоджена заява до статті 5 (2) передбачає, що «може бути належним уповноваженому органу вжити додаткових заходів для підтвердження того, що особа, яка ним обслуговується, є бенефіціаром, і діяти згідно зі своєю власною практикою, як це зазначається в статті 2 (с)». Отже, положення статті 5 (2) спільно з погодженою заявою до неї встановлюють чіткий баланс між забезпеченням уповноважених органів від обтяжливих вимог або стандартів та дотриманням ними вимоги щодо передавання примірників у доступних форматах відповідно до умов, викладених у Марракеському договорі.

В Узгодженій заяві також пояснюється, що держави не можуть запроваджувати додаткові облікові та інші адміністративні функції для уповноважених органів. Ці організації можуть добровільно вживати додаткових заходів для підтвердження, що особи, яких вони обслуговують, є бенефіціарами. Це доводить і посилання на Узгоджену заяву за статтею 2 (с).

Як альтернатива «безпечній зоні», зазначеній у статті 5 (2), стаття 5 (3) Марракеського договору надає змогу країнам, які ратифікують договір, виконати експортне зобов'язання у статті 5 (1), увівши «інші» винятки та обмеження у внутрішньому законодавстві. Для того щоб уповноважені органи знали, які матеріали можуть експортувати, у законах мають бути чітко визначені умови щодо експорту. Крім того, обмеження або винятки, прийняті згідно з цим унікальним «варіантом *Sui generis*», повинні відповідати вимогам статті 5 (4), статті 10 (загальні принципи здійснення) та статті 11 (ТСТ).

Стаття 5 (4) розглядає ситуації, коли країна, що ратифікує Марракеський договір, не є учасником угод у сфері інтелектуальної власності, які вимагають виконання державою ТСТ.

У такій ситуації уповноваженому органу надається можливість розповсюдження творів без виконання зобов'язань ТСТ, однак отримані примірники в доступних форматах повинні відтворюватися, розповсюджуватися або надаватися лише на користь бенефіціарів держави-отримувача. Стаття 5 (4) вказує на це, передбачаючи, що уповноважений орган у державі, яка не є учасником Бернської конвенції або Договору ВОІВ з авторського права (далі – ДАП),

або яка іншим чином не включає ТСТ до свого внутрішнього законодавства, може отримати примірник твору в доступному форматі, надрукований в іншій державі, але не може розповсюджувати копії за межі своєї держави, тобто не може їх експортувати.

Декілька інших висновків, що впливають зі статті 5 (4).

По-перше, Договірна сторона Марракеського договору, яка також є Учасником ДАП, має право дозволяти експорт примірників у доступних форматах.

По-друге, Договірна сторона Марракеського договору, яка не є учасником ДАП, але реалізує обмеження та винятки, що йдуть за передбаченими у статті 4 (2) умовами, – використання «безпечної зони», яка, ймовірно, відповідає вимогам ТСТ, – також може дозволяти експорт примірників у доступних форматах.

По-третє, Договірна сторона Марракеського договору, яка не є членом ДАП та реалізує Марракеський договір, надаючи або покладаючись на інші обмеження і винятки у своєму внутрішньому законодавстві, – підхід «*Sui generis*», санкціонований статтями 4 (3) та 5 (3) Марракеського договору – забезпечує реалізацію власних норм так, щоб ці внутрішні обмеження та винятки відповідали ТСТ, перш ніж дозволити експорт примірників у доступних форматах.

Стаття 5 (5) свідчить, що Марракеський договір не торкається «вичерпання прав». Принцип вичерпання, також відомий як «доктрина першого продажу», передбачає, що як тільки власник певного твору продає чи передає право власності іншій фізичній або юридичній особі з дозволу власника авторського права, новий власник може вільно розпоряджатися цим твором у будь-який спосіб, який вважатиме доречним, зокрема шляхом перепродажу, дарування чи кредитування.

Враховуючи, що стаття 5 стосується поширення творів у доступних форматах без дозволу правовласника, може здаватися зайвим включати положення про вичерпання Марракеського договору. Однак такі положення містяться в багатьох інших конвенціях у сфері інтелектуальної власності. Основна мета цих статей – підкреслити, що ніщо в цих угодах або в Марракеському договорі не змінює попередніх міжнародних правил вичерпання прав.

Стаття 6

Настільки, наскільки національне законодавство Договірної сторони дозволяє бенефіціару, особі, яка діє від його імені, або уповноваженому органу виготовляти примірники твору в доступному форматі, національне законодавство цієї Договірної сторони дозволяє їм також імпортувати примірники у доступному форматі в інтересах бенефіціарів без згоди правовласника¹⁴.

¹⁴ Узгоджена заява щодо статті 6: При цьому вважаємо, що Договірні сторони мають такі самі можливості, які передбачені статтею 4, під час виконання їхніх зобов'язань згідно зі статтею 6.

Стаття 6, яка функціонує як додаток до статті 5 (1), вимагає, щоб держави дозволяли бенефіціарам, особам, що діють від їх імені, та уповноваженим органам одержувати копії в доступних форматах для бенефіціарів без дозволу власника авторських прав або його згоди. Слід підкреслити два аспекти статті 6: отримувачі примірників у доступних форматах і місце походження таких примірників.

Стосовно першого аспекту: слово «також» у статті 6 пов'язує право імпорту з правом на створення примірників у доступних форматах відповідно до вимог статті 4.

Якщо держава, яка дозволяє особам з обмеженнями сприймати друковану інформацію, їх агентам та уповноваженим органам створювати примірники в доступних форматах, отже, у такий спосіб також дозволяє суб'єктам імпортувати ці примірники згідно зі статтею 6. Тобто право на створення відповідно передбачає право на імпорт.

По-друге, стаття 6 не вимагає, щоб імпортований примірник був створений у Договірній стороні. У результаті країни, які ратифікували Марракеський договір, можуть дозволити ввезення примірників у доступних форматах із країн, які не ратифікували Марракеський договір. Дозвіл на імпорт із країн, що не входять до Марракеського договору, розширить доступність примірників у доступних форматах для осіб з обмеженнями сприймати друковану інформацію та уповноважених органів, де б вони не перебували.

В Узгодженій заяві до статті 6 зазначається, що країни, які ратифікують Марракеський договір, «мають такі самі можливості, які передбачені статтею 4, під час виконання їхніх зобов'язань згідно зі статтею 6». Це означає, що всі власні рішення держави в контексті статті 4 застосовуються і під час реалізації статті 6.

Ці «можливості» включають:

- право держави реалізовувати статтю 6 шляхом запровадження інших обмежень та винятків для дотримання ТСТ;
- дозвіл, але не вимогу, вводити положення «комерційна доступність» під час імпорту примірників у доступних форматах;
- право на свій розсуд вимагати, щоб імпорт примірника в доступному форматі був зумовлений виплатою розумного роялті правовласнику.

Однак прийняття будь-яких положень, які використовують варіант комерційної доступності або варіант винагороди, в контексті статті 6 матиме негативні наслідки. Особливо серйозними вони стануть для бенефіціарів у країнах, що розвиваються і найменш розвинених, які не мають ні технологічного потенціалу, ні фінансових засобів для задоволення потреб своїх громадян з обмеженнями сприймати друковану інформацію.

4. Технічні заходи захисту

Заборона на обхід технічних заходів захисту (далі – ТЗЗ) була вимогою міжнародного авторського права з моменту укладання в 1996 році ДАП і Договору ВОІВ щодо виконання та фонограм (далі – ДІФ). Положення, що забороняють обхід ТЗЗ, були включені до національних законів багатьох держав-членів ВОІВ, а також до регіональних та багатосторонніх торговельних угод. У результаті використання різноманітних технологічних інструментів, які часто доповнюються обмежувальними договірними умовами, стало стандартним способом, яким власники авторських прав регулюють доступ до цифрових творів та принципи їх використання.

Однак ТЗЗ можуть перешкоджати законному використанню творів, захищених авторським правом, включно з доступом, відтворенням та спільним використанням примірників у доступних форматах особами з обмеженнями сприймати друковану інформацію та уповноваженими органами, оскільки ТЗЗ накладають на осіб з інвалідністю певний тягар, який ускладнює їм участь у житті суспільства. Марракеський договір покликаний забезпечити баланс між дотриманням правових норм, які запобігають обходу ТЗЗ, водночас гарантуючи, що такі правила не будуть перешкоджати або ускладнювати особам з обмеженнями сприймати друковану інформацію та уповноваженим органам отримувати доступ, створювати та обмінюватись примірниками в доступних форматах. Ці питання розглядаються у статті 7 Марракеського договору.

Стаття 7

Договірні сторони, за необхідності, вживають належних заходів, щоб коли вони передбачають достатню правову охорону та ефективні засоби правового захисту від обходу ефективних технічних заходів, ця правова охорона не перешкоджала бенефіціарам користуватися обмеженнями та винятками, передбаченими цим Договором¹⁵.

Стаття 7 вимагає від держав, які забезпечують правовий захист ТЗЗ, щоб такий захист не перешкоджав здійсненню вимог обмежень та винятків, передбачених статтею 4, або прав, які надаються згідно зі статтями 5 та 6 Марракеського договору. Винятки, що вимагаються Марракеським договором, є доповненням до будь-яких існуючих чи майбутніх винятків для ТЗЗ, передбачених національним законодавством. Відповідно до статті 7 держави повинні гарантувати, що винятки правового захисту ТЗЗ існують для осіб з обмеженнями сприймати друковану інформацію та для уповноважених органів.

Відповідно, якщо національне законодавство забороняє обхід ТЗЗ, держава повинна забезпечити, щоб ця заборона не перешкоджала ані виготовленню, ані доступу до творів у доступних форматах, ані законному спільному використанню та обміну уповноваженими органами і бенефіціарами.

¹⁵ Узгоджена заява щодо статті 7: При цьому вважаємо, що уповноважені органи за різних обставин можуть застосовувати технічні заходи під час виготовлення, розповсюдження та надання примірників у доступному форматі та ніщо в цьому Договорі не перешкоджає такій практиці, якщо вона відповідає національному законодавству.

До таких заходів можуть належати, наприклад, установлення винятків із кримінальної відповідальності та прийняття позитивного рішення щодо використання технологій обходу ТЗЗ для уповноважених органів і осіб з обмеженнями сприймати друковану інформацію.

Стаття 7 визначає декілька взаємопов'язаних принципів.

По-перше, держави, які захищають ТЗЗ, повинні гарантувати, що права бенефіціарів та уповноважених органів відповідно до Марракеського договору не будуть порушені таким захистом чи то формально (наприклад, у законодавстві), чи то на практиці (наприклад, у результаті дій власників авторських прав або інших приватних осіб).

По-друге, стаття 7 застосовна лише до тих держав Марракеського договору, які забороняють обхід ТЗЗ. Нині низка країн не має міжнародного зобов'язання запроваджувати таку заборону, зокрема, це країни, які не є учасниками ДАП чи ДІФ. Хоча стаття 7 формально не поширюється на ці держави доти, доки вони не ухвалить закони щодо заборони обхід ТЗЗ. Проте таким державам рекомендується включити до законодавства, що реалізує Марракеський договір, норми для обходу ТЗЗ під час виготовлення та спільного використання примірників у доступних форматах уповноваженими органами і бенефіціарами. Це забезпечить захист уповноважених органів та бенефіціарів, якщо згодом держава прийме законодавство про заборону обходу ТЗЗ, або коли приватні договірні угоди, що забороняють обхід, мають аналогічний вплив на права щодо Марракеського договору.

По-третє, найпростішим і найменш обтяжливим способом реалізації статті 7 є прийняття законодавчого чи адміністративного рішення про звільнення від заборони на обхід ТЗЗ. Без такого чіткого рішення бенефіціари та уповноважені органи повинні будуть відстоювати засновані на Марракеському договорі або інших положеннях про авторське право обмеження та винятки в судовому порядку, а пов'язаний із цим юридичний ризик може змусити їх утриматися від здійснення прав відповідно до Марракеського договору.

Чітке законодавче чи адміністративне звільнення найкраще забезпечує досягнення цілей і завдань Марракеського договору загалом та статей 4 і 7 зокрема. Водночас таке звільнення має бути як постійним, так і технологічно нейтральним.

Технологічно нейтральний підхід краще відповідає цілям Марракеського договору, оскільки він надає можливість бенефіціарам та уповноваженим органам брати участь у будь-якій діяльності задля забезпечення доступності твору незалежно від ТЗЗ. Такий підхід був би також сумісний із визначенням поняття «примірник у доступному форматі» у статті 2 (b) Марракеського договору як екземпляра, який дозволяє особам з обмеженнями сприймати друковану інформацію мати доступ, наскільки це можливо та комфортно, так само, як і людині без проблем із зором чи іншою проблемою, пов'язаною зі сприйняттям друкованої інформації.

Щодо інших підходів, які відповідають положенням статті 7, пов'язаним із ризиком бути несумісними з предметом і метою Марракеського договору.

Наприклад, вимога від власників авторських прав надавати уповноваженим органам та бенефіціарам кошти для відкриття «цифрового блокування», створеного за допомогою ТЗЗ, справляє негативний вплив на здійснення прав щодо Марракеського договору, покладаючи на бенефіціарів та уповноважені органи відповідальність за узгодження запиту на доступ до кожного твору.

Створення певних пільг також лягає тягарем на бенефіціарів та уповноважені органи, вимагаючи, щоб вони вживали певних заходів для обходу ТЗЗ, позбавляючи людей з обмеженнями сприймати друковану інформацію доступу до друкованих творів на основі рівності з іншими користувачами. Бенефіціари та уповноважені органи можуть не мати технічних можливостей для обходу ТЗЗ або побоюватися, що обхід, навіть якщо це дозволено, створюватиме ризик цивільної відповідальності або навіть кримінального покарання.

Держави можуть розглянути питання про вимогу від власників авторських прав депонувати до бібліотеки чи урядової агенції копії творів без ТЗЗ, щоб такі копії могли бути надані бенефіціарам та уповноваженим органам на запит. Такий підхід зменшить ефект від ТЗЗ, надаючи бенефіціарам та уповноваженим органам доступ до депонованої версії роботи, яка не потребує обхідних процедур. Однак доступ до такого депозитарію має бути додатковим правом, а не замінювати його, щоб уповноважені органи і бенефіціари мали змогу обходити ТЗЗ та створювати копії в доступних форматах самостійно.

Марракеський договір не вимагає, щоб уповноважені органи застосовували ТЗЗ до примірників у доступних форматах. Про це свідчить Узгоджена заява до статті 7.

5. Триступеневий тест

ТСТ для оцінки обмежень та винятків є частиною міжнародного авторського права майже півстоліття. Уперше був прийнятий у зв'язку з кодифікацією виняткового права на відтворення творів, захищених авторським правом, яке було включено до Стокгольмських поправок 1967 р. Бернської конвенції¹⁶. У пункті 2 статті 9 Бернської конвенції зазначено, що дозвіл на відтворення творів без дозволу правовласника можливий у разі виконання трьох умов, за яких таке відтворення застосовується до:

1) «певних особливих випадків», які (2) «не суперечать нормальному використанню творів» та (3) «не завдають необґрунтованої шкоди законним інтересам правовласників».

Із часу прийняття Угоди про торговельні аспекти прав інтелектуальної власності¹⁷ в 1994 р. ТСТ застосовується до всіх виняткових прав власників авторських прав.

ДАП поширив дію тесту на обмеження та винятки на ексклюзивні права в цифровому середовищі. Отже, ТСТ міцно закріплено в міжнародному авторському праві.

¹⁶ Стокгольмський акт (1967 г.) (Официальный перевод). <https://www.wipo.int/wipolex/en/text/311847>

¹⁷ Угода про торговельні аспекти прав інтелектуальної власності. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/981_018#Text

ТСТ слугує подвійній цілі. Одна з них полягає у захисті авторських прав від надмірно широких та нерегульованих національних обмежень і винятків. Друга, не менш важлива, полягає у тому, щоб перешкоджати «зазіханням на межі свободи, які країни-члени вважають необхідними для задоволення важливих соціальних чи культурних потреб». Отже, винятки та обмеження, що узгоджуються із ТСТ, не є лише обмеженнями, що допускаються в авторському праві; вони є позитивним відображенням державної політики, втілюючи соціально важливі та необхідні умови, включно з реалізацією низки прав людини, захищених міжнародним правом.

Посилання на ТСТ міститься в кількох положеннях Марракеського договору. Перше посилання є у статті 5 (4) (b), яка обмежує поширення та надання примірників у доступних форматах до країн, у законодавстві яких обмеження та винятки, що стосуються осіб з обмеженнями сприймати друковану інформацію, або (1) абсолютно точно відповідають предмету тесту, або (2) опосередковано відповідають йому через членство держави в ДАП. Стаття 11 вимагає застосування ТСТ, коли Договірні сторони вживають «заходів, необхідних для забезпечення застосування цього Договору».

Надзвичайно важливе значення для Марракеського договору має те, що під час роботи з його підготовки було зазначено, що обмеження та винятки, які приносять користь сліпим, приймаються як такі, що задовольняють ТСТ.

Історичне значення прийняття обмежень та винятків для сліпих і розуміння того, що такі норми сумісні з ТСТ, є важливими орієнтирами для розуміння Марракеського договору. Виходячи з цих уже усталених положень, можна зробити чотири висновки.

Безпечна зона

Основні зобов'язання за статтями 4 – 6 Марракеського договору передбачають «безпечні зони» для обмежень та винятків, які дають змогу бенефіціарам і уповноваженим органам створювати, передавати та обмінюватися примірниками в доступних форматах, оминаючи кордони. Держава, яка використовує ці безпечні зони і запроваджує внутрішні обмеження та винятки, що випливають із підходу, викладеного в Марракеському договорі, повинна вважати свої норми повністю сумісними з ТСТ. Зокрема, країнам не потрібно вимагати компенсацію або вводити винятки щодо Марракеського договору для творів, які є комерційно недоступними, щоб відповідати ТСТ. Ретельно узгоджений текст Марракеського договору оновлює та розширює допустимість існуючих обмежень і винятків, які приносять користь людям з обмеженнями сприймати друковану інформацію, та визначає передбачуваний правовий шлях для держав з метою виконання основних зобов'язань Марракеського договору.

Гнучке тлумачення ТСТ

Включення ТСТ до Марракеського договору підтверджує, що ТСТ достатньо гнучкий, щоб охопити інші обмеження та винятки за межами «безпечної зони».

Марракеський договір прямо визнає у статтях 4 (3) та 5 (3), що держави можуть виконувати свої зобов'язання, надаючи інші обмеження та винятки. «Гнучкість» тесту для цієї мети підкреслена в Преамбулі Марракеського договору та ще більше виявляється в посиланнях до статті 11. Положення Марракеського договору, які включають ТСТ, зберігають свободу дій держави щодо розробки власних обмежень та винятків для досягнення цілей Договору.

Розширення Марракеським договором ліцензійних угод на твори, що охороняються авторським правом, у цифровому середовищі ґрунтується на зобов'язанні у статті 10 Узгодженого рішення ДАП, яке передбачає розширення винятків та обмежень, що відповідають цифровому середовищу. Наприклад, у статті 4 (1) (а) Марракеського договору є пряме посилання на право, передбачене ДАП, а стаття 4 (2) (а) дозволяє уповноваженим органам надавати примірники в доступних форматах для бенефіціарів «будь-яким способом, включно з <...> електронною передачею засобами дротового і бездротового зв'язку». Крім того, у статті 2 Марракеського договору визначаються «твори», а саме твори, доведені «до загального відома за допомогою інших засобів інформації». У сукупності ці положення надають державам право приймати обмеження та винятки, що дозволяють особам з обмеженнями сприймати друковану інформацію та уповноваженим органам створювати і обмінюватись примірниками в доступних форматах, використовуючи повний набір соціальних медіа та цифрових технологій.

Винагорода

Історія розробки Стокгольмських поправок 1967 року показує, що держави мають значну свободу вибору щодо того, вимагати чи не вимагати виплати винагороди власникам авторських прав щодо обмежень і винятків, які узгоджуються з Бернською конвенцією. Стаття 4 (5) Марракеського договору віддає на розсуд кожної держави питання щодо сплати винагороди. У результаті держава Марракеського договору, яка вирішує не вимагати винагороди під час реалізації статті 4, не може – з цієї причини поодиночці – порушувати ТСТ. Некомпенсовані винятки – чи то для приватного копіювання, бібліотек, цитування, чи то для захисту інтересів сліпих – поширені в національних законодавствах. У подальшому прецедентному праві визнається, однак, що в деяких випадках компенсація може послабити напруженість між позитивним правом та нормативними міркуваннями під час застосування третього, останнього кроку ТСТ.

Комерційна доступність

Стаття 4 (4) Марракеського договору надає країнам можливість мінімізувати обмеження та винятки до творів у форматах, які бенефіціари не можуть отримати на комерційно розумних умовах.

Вимога про комерційну доступність «не визначає, чи відповідає виняток або обмеження згідно з цією статтею триступеневій перевірці», про що зазначено в Узгодженій заяві до статті 4 (4).

6. Включення норм Марракеського договору до практики дій національного законодавства

Вкрай важливо, щоб загальна мета у сфері прав людини, закладена в Марракеському договорі, – збільшити доступність примірників у доступних форматах для осіб з обмеженнями сприймати друковану інформацію – була реалізована не лише на папері, а й на практиці.

Стаття 10 (1) Марракеського договору відображає це зобов'язання, наголошуючи на тому, що кожна держава повинна «вжити заходів, необхідних для забезпечення застосування цього Договору».

Важливо, щоб реалізація Марракеського договору не була надто дорогою чи складною. Вже на базовому рівні кожна сторона, що ратифікує, повинна переглянути у своєму національному законодавстві про авторське право норми, що уможливають відтворення, використання та розповсюдження примірників у доступних форматах. Однак для повного досягнення цілей Марракеського договору держави мають зважати на виконання умов раніше ухвалених ними договорів у сфері прав людини, зокрема CRPD.

Держави можуть досягти ефективного дотримання Марракеського договору:

- через розробку засобів правового захисту, що сприятиме бенефіціарам та уповноваженим органам у відстоюванні своїх прав на створення і розповсюдження примірників у доступних форматах;
- шляхом надання повноважень щодо Марракеського договору відповідним національним правозахисним установам та установам інтелектуальної власності (ІВ);
- через дозвіл для цих установ брати участь у діяльності з моніторингу та правового застосування положень Марракеського договору.

✓ Розробка засобів правового захисту

Включення норм Марракеського договору до національного законодавства є необхідним, але не єдиним кроком для забезпечення прав осіб з обмеженнями сприймати друковану інформацію на виготовлення і розповсюдження примірників у доступних форматах. Держави також повинні надавати засоби правового захисту в разі порушення цих прав, щоб особи з обмеженнями сприймати друковану інформацію та уповноважені органи мали можливість подати скаргу, якщо закон належним чином не відповідає їхнім потребам або якщо треті особи порушують їхні права. Доступ до засобів правового захисту є важливим принципом міжнародної системи прав людини.

Державам також слід забезпечити умови, щоб особи з обмеженнями сприймати друковану інформацію та уповноважені органи могли в судовому порядку захистити свої права на відтворення і розповсюдження примірників у доступних форматах. Для цього повинні існувати різні форми допомоги, включно з відшкодуванням збитків. Національні закони також мають

надавати можливість бенефіціарам, уповноваженим органам та національним правозахисним організаціям долучатися до відповідних судових процесів.

Засоби правового захисту дозволяють бенефіціарам та уповноваженим органам мати юридичну визначеність і впевненість під час розповсюдження та обміну примірниками в доступних форматах. Навіть у випадках, коли національне законодавство санкціонує таку діяльність, цим суб'єктам може бути заборонено здійснювати свої права через невизначеність чи двозначність юридичної мови або діяльність третіх сторін.

Держави можуть звести до мінімуму ці негативні чинники, гарантуючи, що винятки в законодавстві про авторське право під час упровадження Марракеського договору чітко сформульовані та недвозначно вказують на права бенефіціарів і уповноважених органів щодо створення та розповсюдження примірників у доступних форматах. У цих законодавчих нормах слід уникати ведення спеціального обліку, вимог щодо перевірки доступності в комерційних цілях або обов'язкової перевірки статусу бенефіціарів.

Держави повинні також ухвалити закони, які перешкоджатимуть власникам авторських прав посилаючись на судові розгляди, щоб перешкоджати особам з обмеженнями сприймати друковану інформацію та уповноваженим органам відтворювати і поширювати примірники в доступних форматах. Неправомірні судові позови з авторського права та загрози їх подання можуть значно загальмувати здійснення прав щодо реалізації Марракеського договору. Відповідно до законодавства у сфері ІВ та прав людини такі позови є зловживанням правами. Державам слід розглянути питання про створення цивільних засобів захисту від шкоди, пов'язаної з необґрунтованими позовами (наприклад, цивільне правопорушення, пов'язане з умисним переслідуванням) та процесуальними нормами, що дозволяють суддям перекладати судові витрати на сторону, яка програла.

Держави також повинні забезпечити, щоб власники авторських прав не використовували договірних обмежень для запобігання створенню примірників у доступних форматах бенефіціарами та уповноваженими органами. Наприклад, через включення положень, що обмежують використання електронних матеріалів або забороняють обхід ТЗЗ. Такі договірні положення завдають шкоди об'єкту та меті Марракеського договору. Державам слід розглянути питання про включення до норм законодавства таких положень, які позбавляють сили будь-які договірні положення, що не відповідають обмеженням та виняткам, санкціонованим Марракеським договором.

✓ Розширення повноважень національних інститутів

Марракеський договір надає державам великий вибір інституційних механізмів задля забезпечення його ефективної реалізації всередині країни. Держави можуть, наприклад, надавати повноваження за Марракеським договором національним правозахисним установам, органам, відповідальним за дотримання прав ІВ, або організаціям, що займаються захистом громадянських свобод. Вони також можуть розподілити ці функції між кількома агентствами або міністерствами.

✓ Інститути прав людини

Одним із перспективних варіантів реалізації Марракеського договору є покладання цих обов'язків на органи, які вже існують для реалізації CRPD та інших договорів з прав людини. Поєднання реалізації Марракеського договору з наявними механізмами допомагає забезпечити послідовне виконання країнами своїх зобов'язань щодо дотримання цих договорів. Це також надає можливість державі спиратися на наявні знання та досвід, уникати дублювання зусиль, координувати діяльність між державними установами та забезпечувати вжиття узгоджених стратегічних заходів реагування за численними міжнародними зобов'язаннями.

Важливим є те, щоб зацікавлені особи всередині країни – особи з обмеженнями сприймати друковану інформацію, організації, які їх представляють і відповідають за захист прав людини та боротьбу з дискримінацією за ознакою інвалідності, – брали участь у прийнятті ключових рішень для отримання ефекту від застосування Марракеського договору. Незалежно від того, який механізм обирає держава, відповідальні установи повинні мати незалежність, повноваження та ресурси для контролю за усіма питаннями в межах своїх повноважень, включно з повноваженнями розглядати скарги на порушення прав доступу та спільного використання творів, визначених у Марракеському договорі.

Стаття 33 CRPD вимагає, щоб держави покладали повноваження щодо її реалізації на установи і за межами, і всередині державних органів – як на незалежний механізм, такий як національні правозахисні установи, так і на «координаційні» органи в уряді.

Національні правозахисні установи, які іноді називаються «комісіями з прав людини» або «омбудсменами», є постійними установами і зазвичай створюються в рамках законодавства або спеціальною постановою. Принципи, що регулюють структуру національних правозахисних установ, вимагають, щоб ці установи, крім іншого, контролювали виконання договорів із прав людини, були підзвітні міжнародним контрольним механізмам щодо ступеня реалізації прав та підвищення рівня обізнаності стосовно цих прав серед громадськості.

CRPD також зобов'язує держави утворювати «координаційні» органи в уряді для захисту прав осіб з інвалідністю. Деякі країни створили нові агентства чи органи, наприклад, у рамках міністерства юстиції. Інші розширили повноваження існуючих органів, таких як агентства, що займаються захистом громадянських свобод, або розподілили ці функції між кількома установами чи міністерствами.

В Україні Міністерство соціальної політики координує роботу центральних та місцевих органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ і організацій щодо імплементації та реалізації CRPD.

Кожна держава повинна забезпечити, щоб установи та процеси, які вони виконують щодо впровадження і моніторингу виконання Марракеського договору, були пов'язані цим координаційним органом із CRPD.

✓ Інститути інтелектуальної власності (ІВ)

Оскільки Марракеський договір використовує інструменти авторського права для досягнення цілей у сфері прав людини, національні установи та організації, які відповідають за закони і політику у сфері ІВ, також мають брати участь у зусиллях щодо здійснення Марракеського договору. Проте держави повинні уникати наділення таких служб чи агенцій повноваженнями одноосібних національних органів з питань, що стосуються Марракеського договору, оскільки їх завдання, методи роботи, принципи та аудиторія традиційно пов'язані із захистом прав ІВ.

Утім компетентність та ділові зв'язки, сформовані цими установами упродовж багатьох років, можуть бути корисними для досягнення цілей Марракеського договору. Наприклад, найчастіше установи тлумачать технічні аспекти законодавства та політики у сфері ІВ.

Через подвійний характер Марракеського договору як інструменту здійснення прав людини та одночасно реалізації прав ІВ найбільш ефективним підходом для забезпечення його реалізації може бути створення спільного органу, що координує діяльність національних установ в обох напрямках.

✓ Взаємозв'язок з Асамблеєю за Марракеським договором

Договірні сторони повинні пов'язувати національні механізми здійснення договору з міжнародною організацією, створеною Марракеським договором, – Асамблеєю Договірних сторін¹⁸.

Відповідно до статті 13 (2) Асамблея відповідає за допуск окремих міжурядових організацій до участі в цьому Марракеському договорі, вирішує питання про скликання дипломатичної конференції для перегляду Марракеського договору та, що найважливіше для цих цілей, «розглядає питання, які стосуються збереження, розвитку, застосування та дії цього Договору».

Кожна держава несе відповідальність за направлення до Асамблеї одного представника, якому можуть допомагати заступники, радники та експерти. У рамках створення національних механізмів для реалізації Марракеського договору держава має визначити відповідальну особу, яка виконуватиме функції представника держави та надаватиме їй відповідну технічну, юридичну та іншу підтримку. В ідеалі цей делегат повинен мати знання та досвід у всіх трьох предметних сферах, що мають відношення до Марракеського договору, а саме: щодо законодавства про права осіб з інвалідністю, стосовно міжнародного права з прав людини та про право ІВ. Особа, яка володіє лише спеціальними знаннями в галузі права ІВ, не може бути добре поінформована про принципи досягнення найважливіших цілей у сфері прав людини, які визначаються в Марракеському договорі. Крім того, держави мають розглядати питання щодо призначення однієї чи кількох осіб з обмеженнями сприймати друковану інформацію для виконання функцій делегата чи члена делегації в Асамблеї.

¹⁸ Далі за текстом Асамблея.

✓ Здійснення правозастосовної діяльності

Національні організації, створені в кожній із Договірних сторін, наділені повноваженнями з питань, пов'язаних з Марракеським договором, і мають бути залучені до всіх видів діяльності із забезпечення прав осіб з обмеженнями сприймати друковану інформацію, передбачених у Марракеському договорі.

✓ Права на моніторинг

Держави Марракеського договору повинні ретельно стежити, якою мірою особи з обмеженнями сприймати друковану інформацію отримують ширший доступ до книжок та інших захищених творів. Моніторинг має важливе значення для визначення, чи справді зазначені особи та їх уповноважені органи мають можливість створювати примірники в доступних форматах і обмінюються ними з бенефіціарами в інших країнах.

Зосередивши увагу на фактичному забезпеченні прав, моніторинг також дає можливість генерувати важливу інформацію, яку держави можуть використати з метою виявлення та подолання конкретних бар'єрів для доступу до інформації. Наприклад, моніторинг може показати, що бенефіціари та організації, що їх представляють, не використовують права, надані Марракеським договором, через незнання, загрози судових розглядів, укладання обмежувальних контрактів або спроб третіх сторін обмежити доступ іншими способами. Завдяки моніторингу можливо попередити створення приватними суб'єктами, зважаючи на їх досвід або вплив, де-факто монополій, які домінуватимуть на ринку примірників у доступних форматах. У цих та подібних ситуаціях держава має зробити додаткові кроки з метою подолання таких бар'єрів для забезпечення реалізації цілей Марракеського договору.

Моніторинг вимагає постійного аналізу процесу виявлення бар'єрів у доступі та починається з моменту, коли держава ратифікує (приєднується) Марракеський договір, і продовжується з певною періодичністю після включення норм Марракеського договору у внутрішнє законодавство. Наприклад, уповноважені на це національні установи повинні збирати дані про різні аспекти дотримання Марракеського договору, такі як кількість творів у різних доступних форматах, кількість імпортованих та експортованих творів, чисельність користувачів, які отримують доступ до захищених творів. За можливості, відомості про користувачів повинні бути представлені у вигляді окремих баз даних, зібраних, наприклад, за ознакою статі, доходів та віку, але з обов'язковим дотриманням недоторканності приватного життя бенефіціарів відповідно до статті 8. Зібрані дані дають змогу оцінити не лише загальний рівень дотримання прав людини в країні, а й дізнатися, чи використовуються ці права доступу та спільного користування без дискримінації вразливих, малозабезпечених груп населення.

Процеси моніторингу повинні відповідати національному плану дій, який держава розробляє для виконання своїх зобов'язань щодо CRPD та інших договорів із прав людини, і здійснюватися у взаємодії з бенефіціарами та

уповноваженими органами. Національні установи та установи, відповідальні за моніторинг, повинні регулярно звітувати перед урядом. Ці звіти мають бути загальнодоступними, зокрема в доступних форматах.

✓ **Забезпечення засобів правового захисту**

Національні організації або організації, на які покладено функцію нагляду за виконанням Марракеського договору, повинні мати повноваження щодо забезпечення засобів правового захисту від імені бенефіціарів. Багато держав уповноважують урядові органи досягати прямого дотримання як прав людини загалом, так і прав ІВ зокрема. Такі органи можуть контролювати здійснення, вивчати та усувати порушення прав доступу і спільного використання за Марракеським договором, зокрема, коли це необхідно, шляхом подання позову від імені осіб, чиї права були порушені.

Організації, відповідальні за застосування засобів правового захисту, можуть також виконувати роль посередників у спорах із власниками авторських прав, якщо діяльність цих власників перешкоджає здійсненню прав Марракеського договору. Наприклад, національні правозахисні організації, як правило, мають повноваження для посередництва чи примирення в суперечках. Такі процеси вирішення спорів можуть відігравати важливу роль у зменшенні конфліктів між власниками авторських прав, бенефіціарами та уповноваженими органами.

✓ **Розробка національного плану дій**

Державам слід розглянути питання про інтеграцію цілей Марракеського договору в національні плани дій, які вони розробляють для виконання своїх зобов'язань щодо CRPD та інших договорів з прав людини. Національний план дій зазвичай є всеосяжним документом, який містить як цілі, так і вимірювані результати, встановлені урядом за погодженням з основними зацікавленими сторонами.

Такі плани можуть, наприклад, підвищити поінформованість про права, передбачені в Марракеському договорі, визначити цілі розширення доступу до друкованих матеріалів у доступних форматах та забезпечити збирання відомостей, що стосуються цього доступу.

Національний план дій може також визначити кроки щодо розширення доступу до примірників у доступних форматах.

Національні плани дій дозволяють державі визначити, хто саме в країні нестиме відповідальність за реалізацію цих цілей, та встановити конкретні напрями діяльності цих організацій. Держави повинні забезпечити доступність інформації про всі напрями плану для осіб з обмеженнями сприймати друковану інформацію.

Держави можуть також включити у свої національні плани дій заходи, спрямовані на заохочення розробки технологій, що дають змогу особам з обмеженнями сприймати друковану інформацію обходити ТЗЗ, де це необхідно для створення

примірників у доступних форматах. Державам потрібно розглянути питання щодо сприяння розвитку технологій, які розширюють доступ до ресурсів, шляхом проведення досліджень і розробки відповідних політик. Державам слід також розглянути питання про усунення юридичної відповідальності за створення технологій, що використовуються бенефіціарами та уповноваженими органами для обходу ТЗЗ з метою здійснення прав щодо Марракеського договору.

✓ Проведення навчання та просування

Навчання та інформаційно-просвітницька діяльність мають вирішальне значення для забезпечення ефективності зусиль держави щодо здійснення Марракеського договору. Для досягнення цієї мети особи з обмеженнями сприймати друковану інформацію, уповноважені органи, власники авторських прав, розробники технологій та програмного забезпечення, а також представники широкого загалу повинні розуміти, що особи з обмеженнями сприймати друковану інформацію та уповноважені органи можуть створювати і поширювати примірники в доступних форматах без дозволу власників авторських прав.

Ініціативи у сфері професійної підготовки та інформаційно-просвітницької діяльності повинні орієнтуватися на всіх цих суб'єктів. Спілкування з власниками авторських прав є особливо важливим для зниження ризику того, що вони можуть, наприклад, загрожувати бенефіціарам та уповноваженим органам необґрунтованими судовими розглядами або нав'язувати договірні умови з порушеннями прав, закріплених у Марракеському договорі. Більш широке інформування про право створювати та розповсюджувати примірники в доступних форматах дасть можливість особам з обмеженнями сприймати друковану інформацію та уповноваженим органам отримати всі переваги Марракеського договору. Такі знання також допоможуть зазначеним суб'єктам виявляти і долати будь-які перепони у здійсненні цих прав та домагатися засобів правового захисту в разі порушень.

Державам потрібно висвітлювати власні успіхи в ратифікації та здійсненні Марракеського договору, зокрема в школах, бібліотеках і національних та місцевих урядових установах. Таке поширення інформації може включати, наприклад, інформування про надання громадських послуг або розповсюдження буклетів «Знай свої права». Організації із захисту прав осіб з інвалідністю є важливими партнерами в діяльності з доведення до відома прямих бенефіціарів норм Марракеського договору; в ідеальному випадку такі організації повинні брати участь у всіх етапах реалізації Марракеського договору, включно з постійною участю в консультативному процесі. Крім того, надання можливості навчання та отримання інформації співробітниками державних органів з ІВ дозволило б їм реагувати на запити від власників авторських прав. Оновлення, що стосуються законодавства про реалізацію Марракеського договору, можуть також поширюватися серед юристів через їхні професійні організації, такі як місцеві або національні колегії адвокатів.

7. Включення до національних звітів

Договірні сторони Марракеського договору повинні бути готовими надавати інформацію про права доступу та результати спільного використання для осіб з обмеженнями сприймати друковану інформацію в періодичні доповіді договірним органам ООН, які контролюють дотримання державою прав людини. У цьому виді моніторингу беруть участь три типи інститутів: договірні органи ООН (включно, зокрема, з Комітетом з прав осіб з інвалідністю), Рада ООН з прав людини та спеціальні процедури ООН.

✓ Договірні органи ООН

Кожна з десяти основних конвенцій ООН у сфері прав людини, включно з CRPD, створює міжнародний механізм моніторингу, відомий як «договірний орган» – комітет експертів, якому доручено стежити за здійсненням конвенції та проводити оцінку того, чи дотримуються держави прав, які вона захищає. Для CRPD ці функції виконує Комітет з прав осіб з інвалідністю.

Договірні органи беруть участь у чотирьох основних видах діяльності – під час розгляду державних доповідей, отримання повідомлень, проведення розслідувань та публікації загальних зауважень.

По-перше, договірні органи розглядають доповіді, що надаються державами-учасницями кожні кілька років, які описують вжиті для реалізації конвенції заходи. Договірні органи завершують свій огляд заключними зауваженнями та рекомендаціями щодо майбутніх дій. Наприклад, саме під час розгляду доповідей держав-учасниць CRPD зазначений вище Комітет закликав уряди ратифікувати та реалізувати Марракеський договір.

По-друге, договірні органи отримують скарги, які називаються повідомленнями, від індивідуальних осіб, які стверджують, що уряд порушив їхні права і свободи, які охороняються. Комітети розглядають повідомлення, визначають, чи порушила держава договір, і рекомендують, як держава має усунути порушення. Однак договірні органи можуть розглядати окремі скарги лише в тому випадку, якщо держава прийняла факультативне застереження або факультативний протокол, який визнає їх повноваження. Станом на жовтень 2016 р. 92 із 168 держав-членів CRPD, зокрема Україна, ратифікували відповідний Факультативний протокол.

По-третє, Факультативний протокол CRPD також дозволяє Комітету з прав осіб з інвалідністю проводити розслідування в державах-учасницях, якщо він отримує достовірну інформацію, що вказує на серйозні чи систематичні порушення CRPD.

По-четверте, на додаток до висновків та рекомендацій щодо окремих державних доповідей договірні органи публікують «загальні зауваження» з питань та проблем, спільних для всіх держав-учасниць. У загальних коментарях захищені права та свободи описуються більш детально, ніж текст самих конвенцій про права людини, та враховуються умови сьогодення. Щодо прав доступу та спільного використання

Марракеського договору, то договірні органи можуть забезпечувати нормативне керівництво стосовно зобов'язань у сфері прав людини, які збігаються з цими положеннями.

Отже, держави можуть надавати інформацію Комітету з прав осіб з інвалідністю або іншим договірним органам у формі періодичної звітності у відповідь на повідомлення осіб з обмеженнями сприймати друковану інформацію чи якщо Комітет ініціює розслідування прав доступу та спільного використання Марракеського договору. Держави, які ратифікують Марракеський договір, повинні надавати таку інформацію Комітету з прав осіб з інвалідністю та, у відповідних ситуаціях, іншим договірним органам, яким вони підзвітні, щодо прогресу у здійсненні Марракеського договору та будь-яких перешкод на шляху його реалізації.

Для надання такої інформації необхідно, щоб інститути з прав людини на національному рівні та установи у сфері ІВ, на які покладено завдання нагляду за здійсненням Марракеського договору, залучалися до підготовки доповідей договірним органам. Посадові особи, які готують періодичні доповіді або відповідають на повідомлення чи запити, повинні запитувати інформацію від цих установ та інших органів, на які покладено завдання зі здійснення та моніторингу Марракеського договору. Держави повинні знати, що особи з обмеженнями сприймати друковану інформацію та їх уповноважені органи можуть також готувати і подавати Комітету «тіньові»/«альтернативні» доповіді, які мають виявити прогалини або неточності в офіційній доповіді держави.

Жодна з офіційних заяв договірних органів – заключні зауваження щодо державних доповідей, загальні коментарі чи рішення за результатами розгляду індивідуальних скарг – не має юридичної сили. Однак як офіційні заяви експертів, уповноважених стежити за дотриманням міжнародного права у сфері прав людини, і заяви мають значні переконливі та моральні настанови для держав-учасниць. Наприклад, ці документи цитувались під час судових розглядів у міжнародних та національних судах, що посприяло тому, що деякі держави змінювали національні закони, крім того, на них посилалися організації громадянського суспільства, які виступають за внутрішні правові та політичні реформи.

✓ Статутні органи ООН

Статут ООН є установчим документом ООН, підписаним 26 червня 1945 р. Він визначає права та обов'язки держав-членів і встановлює основні органи та процедури ООН. Як такий, Статут ООН є інструментом міжнародного права, і держави-члени ООН зобов'язані дотримуватися його. Цим документом кодифіковано основні принципи міжнародних відносин – від суверенної рівності держав до заборони застосування сили в міжнародних відносинах.

Деякі установи, створені під егідою Статуту ООН, також виконують важливі функції, пов'язані з підтримкою та захистом прав людини. Найбільш значимою серед цих установ є Рада з прав людини, що є обраним органом представників 47 держав-членів ООН. Функції Ради включають розвиток нормативів

і стандартів у сфері прав людини, призначення незалежних експертів для проведення досліджень та організації місій щодо встановлення фактів у конкретних країнах або за конкретними напрямками, розгляд на державних або неофіційних засіданнях скарг на порушення прав людини, а також подання кожні чотири роки Універсального періодичного огляду, в якому аналізуються правозахисні практики в усіх 193 державах-членах ООН. Державам, які ратифікують Марракеський договір, можуть бути поставлені питання щодо запровадження цього договору в рамках відповідних процесів.

Ще однією правозахисною установою, створеною в рамках ООН, є Управління Верховного комісара з прав людини. Створене у 1993 р. Управління має широкі повноваження, які включають заохочення поваги до прав людини і спрямовані на стримування їх порушень у всьому світі.

✓ Спеціальні процедури ООН

У встановлені періоди Рада з прав людини призначає експертів для розгляду конкретних тем у сфері прав людини або ситуації з правами людини в окремих країнах. Відповідно до так званих «спеціальних процедур» призначеними можуть бути як окремі особи («Незалежні експерти» або «Спеціальні доповідачі»), так і групи («Робочі групи»). Експерти виконують свої функції в індивідуальному порядку та здійснюють різні види діяльності: збирання доказів та надання інформації про порушення прав людини, розробка правових норм, встановлення домовленостей із державами в конкретних справах та засудження порушень. Доповіді та інші документи, підготовлені в рамках спеціальних процедур, не є юридично обов'язковими, але мають значний моральний авторитет і є важливим джерелом тлумачень для розуміння характеру прав людини в конкретних галузях. Один з експертів, діяльність якого безпосередньо пов'язана з Марракеським договором, – це Спеціальний доповідач ООН з прав осіб з інвалідністю.

✓ Приєднання України до Марракеського договору

Приєднання нашої країни до Марракеського договору буде відправною точкою імплементації в національне законодавство інших норм щодо реалізації прав осіб з інвалідністю, зокрема людей з порушеннями зору.

Україна братиме участь у різноманітних проектах, що створюються ВОІВ або іншими міжнародними організаціями в рамках виконання державами-підписантами положень договору. Відповідні проекти можуть запроваджуватися національними спеціалізованими організаціями, зокрема бібліотеками, що сприятиме підвищенню рівня забезпечення доступу осіб з порушеннями зору або іншими обмеженнями з причин інвалідності сприймати друковану інформацію в доступних форматах.

Приєднання України сприятиме участі в міжнародному обміні примірниками творів у доступних форматах із Договірними сторонами Марракеського договору.

Це відкриває можливість доступу до наукової, технічної, медичної та іншої професійної літератури і підручників у доступних форматах іноземними мовами, а також можливість вивчення іноземних мов сліпими й особами з порушеннями зору або іншими обмеженнями з причин інвалідності сприймати друковану інформацію.

Бібліотеки є ключем до успіху Марракеського договору з двох основних причин. Вони в усьому світі вже давно обслуговують осіб з обмеженнями сприйняття друкованої інформації. І лише організації незрячих людей, бібліотеки та інші так звані «уповноважені організації» можуть надсилати копії в доступних форматах до інших країн. Оскільки Марракеський договір надає країнам важливі варіанти політики, бібліотекарі повинні брати участь у розробці імплементаційного національного законодавства, щоб забезпечити максимально можливу вигоду та ефективно досягти мети Марракеського договору – покласти край книжковому голоду для людей з обмеженнями сприйняття друковану інформацію.

Для імплементації Марракеського договору в Україні Уряду потрібно розробити певні юридичні та адміністративні процедури.

Водночас серед завдань громадських організацій людей з інвалідністю під час імплементації Марракеського договору можуть бути:

- проведення просвітницьких заходів для представників громадських організацій, державних інституцій, фахівців, посадових осіб, бібліотекарів, викладачів, бізнес-структур та інших заінтересованих осіб із метою роз'яснення положень Марракеського договору та підвищення обізнаності щодо нього;
- адвокатування питання внесення змін у законодавство та прийняття нормативно-правових актів, пов'язаних з імплементацією;
- консультування заінтересованих осіб щодо впровадження Марракеського договору;
- моніторинг ситуації з упровадження Марракеського договору та з виконання зобов'язань, які на себе взяв Уряд України;
- привернення уваги громадськості до кращих практик і досвіду інших країн у питаннях реалізації Марракеського договору.

Марракеський договір: питання та відповіді

Національна Асамблея людей з інвалідністю України
01054, м. Київ, вул. Рейтарська, 8/5А, к. 110
Телефон: +380 44 279 6182
E-mail: office-naiu@ukr.net
Сайт: www.naiu.org.ua

Національна Асамблея
людей з інвалідністю України
www.naiu.org.ua